Şili (1973), Arjantin (1976) ve Türkiye'nin (1980) Askeri Diktatörlüklerini Hatırlamak

Darbeler, Bellek ve Onarım Süreçleri için Çalışma Grubu

Beatriz Águila Mussa, Lucas Massuco, Milena Durán ve Eylem Delikanlı

Ocak 2022

RIT Research Institute on Turkey

RIT University of The Commons

Research Institute on Turkey
University of the Commons
New York

info@riturkey.org
www.RITurkey.org
www.unicommons.org

Yazarlar
Beatriz Águila Mussa , Eylem Delikanlı , Lucas Massuco , Milena Durán

Proje Konsepti
Beatriz Águila Mussa , Eylem Delikanlı , Lucas Massuco , Milena Durán

Proje Koordinatörü
Eylem Delikanlı

Editör
Eylem Delikanlı

Son Okuma
Eylem Delikanlı

Çeviri
Arda Tay

Çeviri Son Okuma
Eylem Delikanlı , Ela Hochstrasser

Tasarım
vardal caniş

Arşiv Fotoğrafları
Raporda yer alan tüm görsel malzeme Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi, Ali Öz Arşivi, Feza Kürkçüoğlu Arşivi, İletişim Yayınevi Arşivi ve SALT Araştırma, Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi ve Museo de la Memoria Rosario Argentina'nın bilgisi ve izni dahilinde kullanılmıştır.

İzinlerin alınmasından ve kullanım izni alınan arşivlerdeki materyallere gerekli referansların yapılmasından arşiv sahibi (izni veren) sorumludur. RIT'in bu konuda hiçbir sorumluluğu yoktur. RIT, bu izinlerin alındığını kabul eder ve buradan hareketle arşivleri buna göre kullanır. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu uyarınca bu materyallere ilişkin gerekli onay ve izinlerin alınması arşiv sahibinin sorumluluğundadır.

Bu ön rapor çalışması Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Ofisi tarafından desteklenmiştir.
Bu ön raporda yer alan görüşler FES Derneği Türkiye Ofisi'nin görüşlerini temsil etmez.

İşbirliği yapan kurumlar

Teşekkür
Her şeyden önce, bilgilerini bu raporun yazarlarıyla paylaşan Emel Ataktürk'e, Havva Hülya Deveci'ye İsmet Akça'ya ve Yektan Türkyılmaz'a teşekkürlerimizi sunarız. Fotoğraf arşivlerini hizmete açan Feza Kürkçüoğlu, Ali Öz, İletişim Yayınevi ve SALT Araştırma'ya teşekkür ederiz. Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Ofisi'nin ve program sorumlumuz Mert Onur'un yardım ve desteği olmadan projeyi tamamlamamız mümkün değildi. Birlikte çalışmak gerçekten bir zevkti. Aynı şekilde Arjantin Rosario'da bulunan Museo de la Memoria, Şili'deki Museo de la Memoria y los Derechos Humanos'a ve Columbia Üniversitesi'ne bağlı Alliance for Historical Dialogue and Accountability programına koşulsuz destekleri için müteşekkiriz.

Burada adı geçmeyen ancak bu projeye ilham veren ve faşizme karşı mücadelelerinde darbenin hedefinde olan Arjantin, Şili ve Türkiye halklarının anısına saygıyla...

RIT ekibi ve yazarlar

Beatriz Águila Mussa, Pontifical Catholic University of Chile'de (Şili Katolik Rahiplik Üniversitesi) sosyoloji alanında çalışan bir öğretim görevlisidir. Akademik ve mesleki çalışmalarını sivillerin katılımını insan hakları açısından güvenceye alan projelere kapsamaktadır. 2017'den beri çalışmakta olduğu Hafıza Müzesi Eğitim Bölümü ve Şili İnsan Hakları Derneği'nde, ziyaretçilerin öğrenme süreçlerini anlamaya yönelik araştırmaların yanı sıra, insan hakları eğitimi inisiyatifleri üzerinde incelemelere ve şiddetin hafızalaştırılması ve müzeleştirilmesi konularına yoğunlaşmıştır. TyPA Vakfı'nın (Buenos Aires) Latin Amerikalı müze fikir işçilerine sunduğu TyPA Lab 2018 programının önceki bursiyerlerinden biridir. Aynı zamanda Columbia Üniversitesi'nin (New York) Alliance for Historical Dialogue and Accountability programı araştırmacılarındandır.

Lucas Massuco, yüksek lisansını kamu politikası değerlendirmesi konusunda, Rosario Hafıza Müzesi'nin ilk 20 yılını araştırdığı (kuruluşu ve gelişmesi) çalışmalarıyla yapmış bir bilim insanıdır. Müzede kurumsal koordinatör olarak çalışmaktadır. Bu Müze, Arjantin'in son diktatörlüğünün mirası ve hafızasına yerel bir bakış açısıyla seslenir. Lucas aynı zamanda Rosario Ulusal Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi bölümünde ders vermektedir.

Milena Durán, yakın tarih ve hafıza konularına odaklandığı lisansüstü çalışmalarını sürdürürken aynı zamanda Buenos Aires Üniversite'sinde tarih dersleri vermektedir. 2010 yılından beri, görüşmeci, araştırmacı, Aile Özgeçmiş Arşivinde ve sözlü tarih arşivinde arşivci olarak çalıştığı Plaza de Mayo Büyükanneleri'nin parçasıdır. Daha sonra Plaza de Mayo Büyükanneleri'nin Kimlik Evi Eğitim Ekibi ve kuruluşun müzesine de katılmıştır. Milena halen örgütün Tarihsel Arşivi'nin inşa projesinde eş-koordinatör olarak görev yaparken, aynı zamanda İnsan Hakları Ulusal Sekreterliğinde müfettiş olarak çalışmakta ve Arturo Jauretche Ulusal Üniversitesi'nde tarih dersleri vermektedir.

Eylem Delikanlı, Research Institute on Turkey'nin (Türkiye Araştırmaları Enstitüsü'nün) kurucu direktörü, Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi'nin idari direktörü ve Müze direktörü, sözlü tarihçi ve insan hakları savunucusudur. New York Şehir Üniversitesi'nde sosyoloji, Columbia Üniversitesi'nde sözlü tarih konularında lisansüstü eğitimlerini tamamlamıştır. Özlem Delikanlı ile eş yazarlığını yaptığı, 1980 Askeri Darbesi'ni konu alan iki sözlü tarih kitabı (Keşke Bir Öpüp Koklasaydım) 2013 ve (Hiçbir Şey Aynı Olmayacak) 2019'da yayınlanmıştır. Sözlü tarih araştırmalarında Türkiye'de yaşanan 1980 Darbesi'ni işler. Columbia Üniversitesi'nin İnsan Hakları Çalışmları Enstitüsü'nde misafir öğretim görevlisi ve Bosch Stiftung Berlin'in Hakikat, Adalet ve Bellek Programı'nda araştırmacı olarak görev yaptığı dönemde tarihsel adalet ve darbe konularına odaklanan bir dijital proje geliştirmiştir. Yaptığı çalışmaları tarihsel adalet için sözlü tarih olarak tanımlayan Eylem, araştırmalarını post bellek, kolektif hafıza, toplu şiddet ve sessizlik konularında yoğunlaştırmıştır.

içindekiler

Giriş

Bölüm 1 - Şili
1. Darbe Öncesi Politik ve Sosyal Durum
2. 11 Eylül 1973
3. Toplumsal Destek
4. Belirli Baskı Biçimleri
5. Baskıcı Devlet Aygıtlarının Yaratılması ve İnsan Hakları İhlalleri
6. Şili'nin Neoliberal Deneyi
7. Demokrasiye Geçiş
8. Hafıza, Hakikat, Adalet ve Geçiş Dönemi Adaleti
9. 2019 Protestoları, Toplumsal İsyan (Revuelta Social)

Bibliyografya

Bölüm 2 - Arjantin
1. Darbe ve Öncesi
2. Belirli Baskı Biçimleri
3. Sistematik Çocuk Kaçırmalar ve Kimlik Hırsızlıkları
4. Demokrasiye Geçiş
5. Hafıza, Hakikat, Adalet ve Geçiş Dönemi Adaleti- Demokrasinin Mevcut Durumu

Bibliyografya

Bölüm 3 - Türkiye
1. Darbe ve Öncesi
2. 12 Eylül 1980
3. Darbenin Sorumluları
4. Darbenin Bilançosu
5. Belirli Baskı Biçimleri
6. Askeri Rejimden Otoriter Devlete
7. Sessizlik ve Cezasızlık
8. Türkiye'de Bugünkü Bellek Mücadelesi
   - İnsan Hakları Derneği (İHD)
   - Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)
   - Cumartesi Anneleri / İnsanları
   - Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi
   - Research Institute on Turkey (Türkiye Araştırmaları Enstitüsü)
   - Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi
   - TAYAD
   - YAKAY-DER

Bibliyografya

Giriş

Bu ön rapor, 1976'da Arjantin'de, 1973'te Şili'de ve 1980'de Türkiye'de yönetime gelen askeri diktatörlüklere dair hafıza ve unutulma biçimlerini düşünmek için bir alan sunan 'Darbeler, Bellek ve Onarım Süreçleri için Çalışma Grubu' tarafından tasarlanmıştır. Arjantin, Şili ve Türkiye'yi 1970 ve 80'lerde sert bir biçimde değiştiren askeri müdahale ve darbeleri anlayarak, bu ülkeler arasında uluslararası bir dayanışma kurmayı hedefleyen, hafıza ve sözlü tarih alanlarında çalışan araştırmacılar ve hak savunucularıyız. Özellikle darbe sırasında ve sonrasında askeri rejimlerin uyguladığı baskı biçimlerini ve yüzleşmeye giden farklı yollar arasındaki benzerlikleri anlamayı amaçlıyoruz. Bu ön raporla hedefimiz, yüzleşme yollarına ve geçiş yıllarındaki tarihsel adalet mekanizmalarının ve hafızalaştırma uygulamalarının karşılaştırmalı analizlerine dikkat çekeceğimiz bir temel kurmaktır.

Bu ön raporda aşağıdaki sorulara ışık tutan bir çerçeve yaratmayı hedefliyoruz:

Bu darbeler nasıl gerçekleşti?
Hangi baskı mekanizmalarını uyguladılar?
Demokrasiye geçiş süreci nasıldı?
Günümüzdeki hafıza politikaları nelerdir?

Kendi ülkelerimizdeki resmi anlatılara eleştirel gözle bakmak için disiplinlerarası bir yaklaşım sunmaya ve tanıklıkların gücünü ortaya çıkarmaya çalışıyoruz. Sözlü tarih arşivlerine, bunların güç ve zayıflıklarına ya da bazı örneklerdeki gibi tarihsel adalet açısından hiç 'bulunmayışlarına' odaklanacağız. Aynı zamanda bu tür sözlü tarih arşivlerinin yaratıcıları ve savunucularını, hangi bağlamda ortaya çıkıp geliştiklerini detaylı bir biçimde ele alacağız. Devlet kurumları, insan hakları kuruluşları ve mağdur grupları diktatörlük dönemi belleğini farklı biçimlerde yaratıp, farklı sonuçlara ulaşırlar. Sözlü tarih ve tanıklıklar, özellikle hukuki yöntemlerin ve yargı sisteminin bulunmadığı ya da beklenen sonuçları sağlayamadığı zamanlarda, suçlular ve mağdurlar arasındaki asimetrik güç dengesinde kasıtlı olarak susturulmuş ya da unutulmuş olanların lehine önemli rol oynar.

Bu çalışma üç katmanlı tasarlanmıştır:

1. 2021'de, askeri diktatörlükler hakkında çevrimiçi yayımlanacak bir program serisi hazırlayacak, Arjantin, Şili ve Türkiye'den üyelerle birlikte çalışacak ve aşağıdaki konuları kapsamlı bir biçimde ele alacağız:

    a. Darbe öncesi ve darbe tarihi
    b. Belirli baskı biçimleri
    c. Demokrasiye geçiş
    d. Hafıza, hakikat, adalet/geçiş dönemi adaleti- demokrasinin mevcut durumu

2. 2022'de, Arjantin ve Şili'deki bellek mekanlarını bu ülkelerden üyelerin yürütücülüğünde ziyaret edeceğiz.

3. 2023 yılının sonuna dek, proje boyunca edindiğimiz deneyim ve bilgiyi sunacağımız bir raporu daha sonra yayımlanmak üzere tamamlayacağız. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, projenin gelecek evrelerinde daha detaylı bir analiz ve rapor hazırlanacağız.

Arjantin, Şili ve Türkiye'deki darbelerin tarihsel analizi, daha derinlemesine araştırma gerektirir ve bu projenin kapsamının ötesinde genişletilebilir. Aşağıdaki özetlerle, Çalışma Grubunun bir sonraki aşamada tarihsel ve geçiş dönemi adaleti uygulamalarına ilişkin benzerlikleri ve farklılıkları daha fazla analiz etmesi ve detaylandırması için döneme ilişkin kompakt bir genel bakış sunmayı amaçlıyoruz.

BÖLÜM 1: ŞİLİ, 1973

1. Darbe Öncesi Politik ve Sosyal Durum

1950 ve 60'larda Şili'de politik durum uluslararası koşullara paralel gelişiyordu. Önce, kapitalist ve komünist bloklar arasındaki ideolojik çekişmenin tanımladığı savaş sonrası senaryosu ile dizginler Marshall Planı'na bırakıldı. Soğuk Savaş olarak bilinen anti-komünizm çabaları 1947 ve 1948 yıllarında iyice yoğunlaştırılmıştı. Aslında, 2. Dünya Savaşı'nda büyük yıkım yaşayan Batı Avrupa'ya, ağırlıklı olarak altyapı inşaatı ve ekonomik tavsiyeler vasıtasıyla destek sağlayacak bir A.B.D programıydı ama Marshall Planı'nın belirtilen hedeflerinden birisi de komünizm ile mücadeleydi. Bu plan, ABD'nin yabancı ulusların işlerine müdahale edebilmesine olanak sağladı. 1949'da, Soğuk Savaş korkusu sürerken, A.B.D ve Avrupalı müttefikleri, Avrupa'daki Sovyet varlığına direnmek amacıyla, birleşik bir askeri yönetim olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (NATO) kurdular. Bu olaylar, A.B.D'nin Latin Amerika ülkelerindeki işgal ve müdahalelerine gerekçe olan koşulları yarattı.

Bu hareketler, bölgesel ve ulusal politik blokları etkilemeye başlıyordu. Askeri bir eğitim merkezi olan 'School of the Americas', Latin Amerika ülkelerini 'sol hareketlerin etkisine karşı Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliği yapmak üzere hazırlamak' hedefiyle, 'Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Güvenlik Doktrini' çerçevesinde, 1946'da, Panama'da kuruldu. Daha sonra devletin gizli servislerine ve baskı aygıtlarına entegre edilen Şilili askeri gruplar bu işlemleri baskıcı yöntemlerle durdurmak üzere eğitildiğinden, bu 1959'da gerçekleşen Küba Devrimi'nin ardından dikkatleri daha çok çekti. 'İçerideki düşmanlarla' savaşa bir diğer örnek, Şili Komünist Partisi'ni yasaklamak niyetiyle 1948'de yasalaştırılan, Damned Law ***(Lanet Kanun)*** olarak bilinen, Demokrasinin Kalıcı Savunması Kanunu'dur. Kanun 1958'e kadar yürürlükteydi.

John F. Kennedy, diğer Latin Amerika ülkelerinin Küba örneğini izlemelerini önlemek için 1961'de bir ekonomik yardım programı önerdi. Kalkınma İttifakı (Alliance for Progress) olarak bilinen bu program sağlık, eğitim ve barınma koşullarının iyileştirilmesini, enflasyonun kontrolünü ve toprak reformuyla tarımsal verimliliğin artırılmasını içeriyordu. Eğer tasarısı uygulansaydı ülkeler A.B.D'den ekonomik destek alacaklardı; fakat sonuçta etkin kılınmayan bir destek oldu.

Bu nedenle A.B.D hükümeti kendi çıkarlarına uygun hareket etmeye hazır olan başkan adaylarına destek vermeye başladı. Politik istikrarı ile bölge ülkeleri arasında öne çıkan Şili'de tercihleri, iç politikada bir karışıklığa neden olmadan bu reformları uygulayabilecek merkezci (ortayolcu) liderlere destek vermekti. Oysa, Alessandri'nin (1962) ve Frei-Montalva'nın (1967) tarım reformları gibi, merkez (siyasetten) başkanlar tarafından desteklenen bu reformların çoğu nüfusun beklentilerini karşılamadı. Akademisyenlerin tahminlerine göre reformlar daha yüksek bir sosyal refah seviyesinin peşindeki vatandaş için yetersizdi ve bu durum seçmenlerde sola doğru bir yönelim yarattı.[1] Kennedy'nin suikaste kurban gidişi programın başarısız olmasının bir diğer sebebiydi. Sonraki on yılda gelen A.B.D hükümetleri Güney Amerika ülkelerine sadece askeri işbirliği sunmaya odaklandı.

Bunun yanı sıra, kendi ülkelerindeki politik gücü kazanmaya çalışan sivillerin ya da paramiliter gerillaların direniş hareketleri de kıtadaki politik güç mücadelesinin bir gerçeğiydi. Bir başka deyişle; bölgede politik ve sosyal huzursuzluk hakimdi. Her ne kadar Şili'de durum farklı olsa da direniş hareketleri Arjantin'deki Montoneros ya da Uruguay'daki Tupamaros gibi grupların örgütlülüğüne sahip değildi.[2] Şili'deki direniş hareketlerinin büyük bir kısmı darbeden sonra gerçekleşecekti.

Diğer Latin Amerika ülkelerinde direniş hareketleri hükümetlerde güç sahibi haline gelirken Şili'de eşi benzeri görülmemiş gelişmeler yaşanıyordu. 1970 başkanlık seçimleri yaklaşıyordu. Adaylar, sosyalist, komünist ve diğer sol ideolojilerin radikal destekçilerini birleştiren Halk Birliği'ni temsil eden Salvador Allende; bağımsız Jorge Alessandri ve son olarak Hristiyan Demokrat Parti'yi temsil eden Radomiro Tomic'di.

Seçimden önce A.B.D'nin CIA'i, Latin Amerika'da olası yeni bir sol hükümeti pasif bir biçimde önlemek umuduyla bir anti-Allende propagandasına girişti. Tüm çabalarına rağmen Salvador Allende 4 Eylül 1970'te Şili'nin başkanı olarak seçildi. Barışçıl ve demokratik bir sosyalizm vaadiyle dünyanın ilgisini üstüne toplayan bu sonuç, demokratik bir sosyalizmi deneyimlemek isteyen birçok sol görüşlü yabancıyı Şili'ye çekti.

Allende oyların yüzde 36'sını alarak seçilmiş, Alessandri ise oyların yüzde 34'ünü almıştı. 24 Ekim 1970'te, meclis en çok oy alan iki aday arasında seçim yapmak zorunda kaldı. Alessandri'nin 35 oyuna karşı Allende 153 oy aldı. Bu başarının ardında, Hristiyan Demokratların 1925 Anayasası'nda yapılmasını istedikleri, politik ve sivil hakları korumayı, kamulaştırmayı sınırlandırarak özel mülkiyeti güçlendirmeyi ve paramilitarizmi önlemek için halk gücünü garanti altına alacak temel kanunları korumayı hedefleyen, 'Demokratik Güvenceler Paktı' olarak adlandırılan reformu kabul etmesi koşuluyla Allende'ye verdiği destek yatıyordu. Bu anlaşma sol görüşlü kesim tarafından sert eleştiriler aldı.

O anda operasyonları başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da Şili'deki çıkarlarını korumak isteyen A.B.D, askeri bir darbenin koşullarını yaratmak için müdahalelerini sürdürdü: Şili'nin kredileri kesildi, hesapları engellendi, finans kuruluşlarına Şili'ye yatırım yapmamaları için baskı uygulandı ve hatta medya vasıtasıyla kamuoyunu kontrol edebilmek için yerel elitlerle yakınlaşıldı.

1 Mac-Clure, O., & Garretón, M. A. (2019). Revisitando la elección de Allende en 1970: Lo que revelan encuestas aplicadas en la época 1. Tempo Social, 31, 235-261.
2 Iglesias, A. P. (2009) Revolución y lucha armada:¿ una relación necesaria? El Movimiento de Liberación Nacional-Tupamaros y el Movimiento de Izquierda Revolucionaria en sus inicios (1965-1973). Encuentros Latinoamericanos, 96.

Şili Devlet Başkanı Salvador Allende

Bunlar 1999[3], 2014[4][5] ve 2017'de[6] gizlilik dereceleri düşürülerek yayımlanan CIA dosyaları ile ortaya çıkacaktı.

Halk Birliği, toprak reformu gibi bazı politikalarla kamulaştırmayı destekliyordu. Halk Birliğinin destekçileri ve militanları ile onlara karşı olanlar arasında arasında sokaklara yayılan politik şiddet bir belirsizlik atmosferi yarattı. A.B.D tarafından finanse edilen, sağ görüşlü politik ve paramiliter bir örgüt olan 'Patria y Libertad' ya da 'Movimiento de Izquierda Revolucionaria' (MIR) gibi gruplar faaliyet gösteriyordu. Politikacılar suikastlere uğruyordu. Bunlar Allende'nin 'Demokratik Güvenceler Paktı'nı' bozduğuna dair suçlamaları tetikledi.

Sosyal politikalara harcanan paralar ve A.B.D'nin hükümete karşı etkisi 1972'den itibaren yönetimi ekonomik krizle karşı karşıya bıraktı ve bu da ulusal paranın devalüasyonu ile sonuçlandı. Problemlerin kaynağı üç haneli sayılara ulaşmış olan enflasyondu; gıda kıtlığı nedeniyle hayat pahalılığı artırmıştı. Ardından, 1973'te, 'colas' diye anılan, yiyecek alabilmek için insanların market ve tedarik noktalarının önünde oluşturduğu uzun kuyruklar problem haline geldi ve bu durum toplumdaki genel rahatsızlığı ateşledi.

3 Iglesias, A. P. (2009) Revolución y lucha armada:¿ una relación necesaria? El Movimiento de Liberación Nacional-Tupamaros y el Movimiento de Izquierda Revolucionaria en sus inicios (1965-1973). Encuentros Latinoamericanos, 96.
4 https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v21
5 https://www.foreignaffairs.com/articles/chile/2014-05-22/what-really-happened-chile
6 https://www.ciperchile.cl/2017/11/09/nuevos-cables-de-la-cia-revelan-dinero-encubierto-para-una-radio-el-mercurio-y-la-dc/

1973 yılı boyunca hükümet, ciddi bir kurumsal çöküşe işaret eden gerilimli zamanlar yaşadı. Haziran ayında mecliste yaptığı üçüncü ve son konuşmada Allende, kamu yönetiminin 'dış borçları ödemekte yaşadığı zorlukları' detaylı bir biçimde anlattı; şiddet ve iç savaş tehlikesini açıkça kabul etti.

1973 yılının Haziran ve Eylül ayları arasında mecliste yapılan 68 toplantının 23'ünde krizle ilgili konular ele alındı. Sağcı Ulusal Parti gibi muhalif blokların milletvekilleri hükümetin yasama ve yürütme ile ilgili tüm tasarılarını reddettiler.

Elitler dışında madencilik ve ulaşım sektörlerinde de Halk Birliğine karşı protestolar yapılıyordu. Halk tencere ve tavaları birbirine vurarak 'cacerolazos' eylemi yapıyor ve gıda talep ediyordu. Tüm bunlar olurken sendika grupları, işçiler ve çiftçi hareketleri Allende'yi desteklemek için çok büyük gösteriler düzenliyordu.

Medyada solcu direniş gruplarının olası silah kaçakçılığı ile ilgili haberler yayınlanıyor, gazeteler 'Halk Birliği silah dağıtıyor' ya da 'The Ultras acil durum bölgesi kurulmasını talep etti' benzeri manşetler atıyordu; La Prensa, Movimieno de Izquierda Revolucionaria (MIR) ve MAPU'nun hükümetten sivillere silah dağıtılmasını istediğini ima etti. Şiddet yanlısı gruplara 12.000 ile 15.000 arasında makineli tüfek dağıtıldığı iddia ediliyordu.

29 Haziran'da Albay Souper komutasındaki bir grup asker hükümet sarayı La Moneda'yı hedefleyen bir darbe girişiminde bulundu. 'Tanquetazo' olarak bilinen bu olay bizzat ordunun başındaki Carlos Prats ve generalleri Pickering, Sepúlveda ve Pinochet tarafından bastırıldı. Ardından, darbenin başında olduğu düşünülen çok sayıda asker ordudan ihraç edildi. Bu olay darbe olasılıklarını ortadan kaldırıp anayasal düzeni kalıcı kılmak için uygun bir fırsat olabilirdi.

Oysa, 1973 Ağustos'unun sonunda Senato, Silahlı Kuvvetler'in bünyesinde hükümeti devirmeyi teşvik edecek broşürlere ve Gıda ve Tarım Kurumu çalışanlarının yıkıcı faaliyetlere katılımı ile ilgili iddialara işaret etti. Carlos Prats'ın genelkurmay başkanlığı görevinden istifa etmesiyle 23 Ağustos'ta yerine profesyonel ve apolitik olduğu düşünülen Pinochet getirildi. Pinochet'yi Allende'ye bizzat Prats önermişti.

Bunların yanı sıra, Prats'ın istifasından bir gün önce, Temsilciler Meclisi, hükümeti, ekonomik ve politik kontrol önlemleri almak, anayasal güvenceleri ihlal etmek, rakipleri şiddet yoluyla sindirmek ve politik amaçlarla Silahlı Kuvvetler'e sızmak gibi çeşitli ihlallerle suçlayan 'Cumhuriyetin kurumsal ve yasal düzeninin ciddi ihlali konusunda mutabakatı' onayladı. Mutabakat, bakanları ve çok sayıda ordu mensubunu bir an önce bu durumu sonlandırmaya çağırıyordu. Yargı ve sağlık sistemi çalışanlarının örgütlerinden gelen görüş yazıları da bu çağrıya eklendi.

Allende ofisteki görevinin devamı ile ilgili referandum çağrısı yapmayı planlıyordu ama Halk Birliği'ni oluşturan parti ve hareketler, kazanılmış edinimlerden vazgeçmek anlamına geleceği gerekçesi ile bu fikri desteklemiyorlardı. Fikir, 10 Eylül 1973 gecesi Sosyalist Parti üyesi Savunma Bakanı Orlando Letelier'nin çabaları ve Halk Birliği içindeki kuvvetleri ikna etmesiyle hayata geçirildi. 11 Eylül sabahı, Allende, Devlet Teknik Üniversitesi'ndeki bir etkinlikteyken, hükümet inisiyatifi resmen ve açıkça tüm vatandaşlara duyuracaktı.

2. 11 Eylül 1973

Aslında darbe, Amiral Montero hariç silahlı kuvvetlerin tüm üst kademesi tarafından planlanmıştı. Amiral Montero yalnız bırakılmıştı. Deniz kuvvetleri, Koramiral José Toribio Merino'ya itaat etti. Aynısı hava kuvvetlerinde de yaşandı; General César Ruiz dışarıda bırakılmıştı. Hava kuvvetleri komutanı General César Ruiz 'Tanquetazo''dan sonra emekli olunca, yerine Allende'ye muhalif olan General Gustavo Leigh geçti. Ordu ikiye bölünmüştü ama dengeler gitgide darbe lehine değişiyordu. Polis gücü Carabineros'da, General César Mendoza da dahil düşük kıdemli 2 ya da 3 general darbeye katıldı. 2017'de gizlilik derecesi düşürülerek yayımlanan A.B.D belgelerinde, CIA'in, bir üst düzey ordu mensubunun yanı sıra El Mercurio gazetesi, Hrıstiyan Demokratlar ve politik çevrelerde güç sahibi, yani güvenli ve gizli alanlara erişim yetkisi olan 4 diğer Şili'li ajanla çalıştığı günışığına çıktı.

Başkanın referandum kararından haberdar olan Toribio Merino ve Gustavo Leigh, 7 Eylül'de, darbenin 11 Eylül'de gerçekleştirilmesine karar verdiler. 8 Eylül'de General Arellano Stark General Pinochet'den destek istedi ama Pinochet net bir yanıt vermedi. Ertesi gün Allende, krize bir çözüm sunabilmek amacıyla referandum kararı verdiğini Genelkurmay Başkanı ve diğer generallere bildirdi. Aynı gün, sonunda Pinochet'nin de desteğini alan darbenin liderleri Allende'nin duyurusunu yapmasına fırsat vermemek için 11 Eylül sabahı harekete geçmeye karar verdiler.

11 Eylül 1973 Salı günü tarihi değiştiren bir dönüm noktasıdır; milyonlarca Şili vatandaşının insanca yaşama hakkının ellerinden alındığı, diğer ulusların gözlemlediği sosyalizme demokratik geçiş 'denemesinin' sona erdiği bir dönüm noktası.

Darbe sabah 6'da Valparaíso limanında ilk askeri birliğin isyanı ile başladı ve akşam 6'da sokağa çıkma yasağı kararının verilmesiyle bitti. Ayaklanmadan haberdar edilen Allende sabah 07:30'da Carabineros tankları tarafından korunan La Moneda Sarayı'na gitti. Askeri personel, Halk Birliği'ne sadık radyo istasyonlarını susturmayı hedefleyen 'Sessizlik Operasyonu'na' başlamıştı. Ulusal Radyo'nun donanımları tahrip edildi, Devlet Teknik Üniversitesi'nin radyo kanalına baskın yapıldı. Radyo kanalları Corporación ve Portales'in yayım kuleleri bombalandı. Bir çok radyo istasyonu yayınlarını kesmeye ve askeri marşlar çalmaya zorlandı.

Askeri Cunta'nın ilk bildirisi duyurulduğunda La Moneda Sarayı çalışanları sarayı terk etmekteydi. Saat 08:30 civarında saraya karadan saldırılar düzenleniyordu. Allende orada kaldı ve saat 09:00 civarı Radyo Magallanes aracılığıyla halka son kez hitap etti:

> *"Bu tarihi dönemeçte, halka olan sadakatimin bedelini hayatımla ödeyeceğim. Binler, onbinlerce Şilili'nin temiz vicdanlarına serptiğimiz tohumların sonsuza kadar kurutulamayacağından hiç şüphem yok.*
> *Güçlüler ve bize üstünlük kurabilirler ama toplumsal dönüşümler ne suçla ne de güçle bastırılabilir. Tarih bizimdir ve tarihi toplumlar yapar.*
> *Ülkemin emekçileri: Şili'ye ve kaderine inanıyorum. Başka insanlar, ihanetin hüküm sürdüğü bu karanlık ve acı zamanların üstesinden gelecekler. Bunu bilerek yola devam edin; er ya da geç, özgür insanların daha iyi bir topluma doğru birlikte yürüyecekleri o büyük caddeler yine açılacak.*
> *Yaşasın Şili! Yaşasın halk ! Yaşasın işçiler!"*

Bombardıman altındaki La Moneda

Öğle saatlerinde La Moneda bombalanmaya başlandı ve bu yaklaşık 15 dakika sürdü. Hava Kuvvetleri'nin Hawker Hunter uçakları hedeflerinin üstünde uçtuktan sonra hükümet binasına roketlerle saldırdı ve binayı yakıp yerle bir etti. Hava saldırısı Radyo Balmaceda ve Radyo Agricultura gibi henüz işgal edilmemiş radyo kanalları tarafından naklen yayınlandı ve gazeteciler yorumlarını paylaştı. Darbe aynı zamanda yabancı radyo kanalları tarafından da takip edildi ve haber yapıldı. Olan biteni kaydetmek isteyen Şilili ve yabancı fotoğrafçılar Santiago'nun merkezine akın ettiler.

Askeri sıkıyönetimin kararları radyoda yayınlanmaya başlandı; halka ülkenin yönetimine askeri cuntanın el koyduğu, buna uymaları gerektiği yoksa sonuçlarına katlanacakları bildiriliyordu. İlk duyuruda vatandaşlar evde kalmaya ve orduya itaat etmeye davet edildi. Sonrakilerde doğrudan hükümet liderleri ve sempatizanları kendi rızalarıyla teslim olmaya çağırıldı.

Ordu, bütün gün boyunca, parti genel merkezlerine, bazı elçiliklere ve Halk Birliği'yle bağlantılı bina ve kurumlara saldırıları sürdürdü. Sendikalar da işgal altındaydı. Gözaltında olanları gizlice ve büyük bir hızla ülkenin dört bir yanındaki bilinmeyen tesislere transfer ettiler.

Saat 14:00 sularında Allende, intihar ettiğini düşündürtecek biçimde, elinde silahı ile ölü bulundu. Saat 18:00'de, ordu ve polis teşkilatının üst kademelerinde mutabakata varıldığı üzere, Pinochet Askeri Cunta'nın başkanlığını üstlendi. Askeri Okul'da düzenlenen tören televizyondan naklen yayınlandı ve böylece 17 yıl sürecek sivil-askeri diktatörlük resmen başlamış oldu.

General Augusto Pinochet ve darbeci generaller

Askeri gücün büyük bir kısmı başkentte konuşlandırıldı ve buradaki iki stadyum, Estadio Chile ve Estadio Nacional tutuklu kamplarına dönüştürüldü. Aynı gün 600'den fazlası öğrenci, yaklaşık 5600 kişi tutuklandı.

Ertesi gün, haberler ulusal ve yabancı medyada yer buldu; La Moneda'nın bombalanarak yıkılışının, Nazi'lerin yaptığı gibi kitapların yakılışının, Cunta'nın ve stadyumdaki mahkumların fotoğrafları yayınlandı. Ülke'nin uzun demokratik tarihinin sona erdiği aşikardı.

11 Eylül'de yönetime el koyan Askeri Cunta, silahlı güçler ve polis teşkilatı mensuplarını şu isimler yönetiyordu:

- General Augusto Pinochet, Ordu'nun Başkomutanı;
- Amiral Jose Toribio Merino, Deniz Kuvvetleri Komutanı;
- General Gustavo Leight, Hava Kuvvetleri Komutanı;
- General Cesar Mendoza, Emniyet (Carabineros) Genel Müdürü.

O yılın 12 Kasım'ında, yasama yetkisinin kullanılması Cunta'nın tüm üyelerinin (ve uygun görülen ilgili bakanların) imzaladığı kanun hükmünde kararnameyle uygulamaya sokuldu. Benzer bir biçimde, Yürütme yetkisi Pinochet'nin imzaladığı kanun hükmünde kararnameler ve resmi kararlarla uygulanıyordu; dolayısıyla ülke artık bir hukuk devleti olmaktan çıkmıştı. 1981'de, 1980 anayasasının geçici hükümleriyle, Ordu Başkomutanı Cunta üyeliğinden ayrılarak Cumhurbaşkanı ilan edildi. Askeri Cunta Hükümeti 11 Mart 1990'a kadar göreve devam etti.

3. Toplumsal Destek

11 Eylül'ün sonrasında, farklı sosyal ve politik kesimlere zaman kaybetmeden olaylarla ilgili resmi açıklamalar yapıldı. 12 Eylül'de, 16 liderleri dışında Hrıstiyan Demokratlar darbeye desteklerini resmen açıkladılar. Ulusal Parti de darbeye desteğini sundu ve aynı yıl içinde kendini feshetti. Militanlarının büyük bir kısmı sivil-askeri diktatörlük boyunca resmi görevler üstlendiler.

İçinde bulunulan ekonomik durum gazete ve dergilerde darbeye gerekçe olarak sunuluyordu. Diktatörlüğün en başından itibaren basın önemli bir rol aldı. Medya, ya bilgiyi saptırıp ve tahrif edip diktatörlüğün yanında saf tuttu ya da muhalif olduklarından yayınlarına uygulanan sansürle mücadele etti ve çoğu zaman çalışanları baskı ve işkence gördü.

Çok dikkat çeken ve nüfus üzerinde büyük etki yaratan ilk basın vakalarından biri, suikastler yapılması için sol militanlara silah dağıtıldığı iddiaları, yani 'Plan Z' ile ilgili yapılan haberlerdi. Bu, Halkın Birliği partisi tarafından planlanmış, Küba'nın finanse ettiği, ortadan kaldırılması gereken kişilerin adlarını içeren bir listenin yapıldığı, bir kendi kendine-darbe ile ilgiliydi. El Mercurio, La Tercera ve Las Últimas Noticias gibi gazeteler darbeden bir hafta sonra sahte haberler yayınladılar. Aynı yılın Ekim ayı sonunda, askeri hükümet bu planın meşruiyetini sağlamak için Beyaz Kitap ('Libro Blanco del cambio de gobierno de Chile') olarak adlandırılan bir kitap yayınlandı. Bu, Askeri Cunta'nın Kanun Hükmünde Kararnameler ve Askeri kurallarla yönetirken halkın da desteğini almasına olanak sağladı.[7]

4. Belirli Baskı Biçimleri

Bu dönemde Şili meclis tarafından değil, askeri otoritenin dikte ettiği kurallar ve kanun hükmünde kararnameler ile yönetildi. Darbenin hemen ardından Askeri Cunta ulusun kontrolü ile ilgili kararlar aldı:[8]

- politik partiler yasaklandı; yani muhalefet kalmadı
- seçmen kütükleri kapatıldı ve yakıldı
- sendikalar ve sosyal örgütler kapatıldı
- medya ve basına sansür uygulanmaya başlandı
- Ulusal Meclis kapatıldı
- vatandaşlar sivil ve politik haklarından mahrum bırakıldı
- ve son olarak, güvenlik ve baskı birimleri kuruldu

Şilililer askerlerin ve tankların yanı sıra Carabinero mensuplarının da kendi mahalle ve sokaklarındaki varlığından haberdardı. Askeri rejim yerleştirilir yerleştirilmez büyük baskınlar başladı. Askeri birlikler evlere ve kasabalara dalıyor, insanları tutukluyor, kitap ve belgeleri yakıyordu. Cunta, korkutma taktikleri uygulayarak yerini sağlamlaştırdı. 1973 ve 1980 arasında çıkarılan 3600 adet Kanun Hükmünde Kararname ile yeni bir kurumsallığın yolu açılıyordu.

Askeri Cunta'nın kuralları içinde toplumu en çok etkileyen sokağa çıkma yasağıydı. 1980'lerdeki bazı istisnalar dışında, 17 yıl süren diktatörlüğün 15 yılında bu yasak tüm ülkede uygulandı.

7 Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura (2004). Informe de la Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura. Gobierno de Chile
8 Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación (1992). Informe de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación. Gobierno de Chile

5. Baskıcı Devlet Aygıtlarının Yaratılması ve İnsan Hakları İhlalleri

Barışçıl toplanma hakkının reddi, baskı ile susturma ve sansür gibi baskı yöntemlerine rağmen Hakikat Komisyonu tarafından tespit edilen başlıca ihlaller şunlardı:[9]

- İnfaz
- Gözaltında kayıp
- Politik tutsaklık ve işkence
- Görev yeri değiştirme ve konum indirme, özellikle ilk dönemlerde
- Sürgün, resmi rakam bulunmuyor ama (göçe zorlananlar da dahil) 200.000 ile 1.000.000 kişi olduğu düşünülüyor
- Kötü muamele, hukuka aykırı ev araması ve tehdit

Ayrıca, diktatörlüğün ilk aylarındaki bazı infazlar Savaş Konseyi tarafından daha önce verilmiş ölüm cezaları uygulandı; ama bu süreçlerde adil bir yargılama yapılmadı. Gerçekleştirilen birçok infaz, tamamen hukuki süreçlerin dışında yargısız infaz ya da yasaya aykırı olarak değerlendiriliyor.

Tüm Devlet mekanizması bu ihlalleri işlemek üzere düzenlendi. 1974'te Milli İstihbarat Müdürlüğü (Dirección de Inteligencia Nacional - DINA) ve 1977'de onun yerini alan Ulusal Bilgi Merkezi (CNI) kuruldu; her ikisi de Pinochet'nin

9 Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación (1992). Informe de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación. Gobierno de Chile

sağ kolu olan ordu mensubu General Contreras tarafından yönetiliyordu. Asayiş ve baskı örgütlerinin temel görevi, Allende hükümetinin destekçilerini gözaltına almak, eziyet etmek, işkence yapmak, öldürmek ya da kaybetmekti. İstihbarat örgütleri kendilerini diktatörlüğe karşı çıkanların faaliyetleri hakkında bilgi toplamaya adamışlardı. Toplanan bilgiler çoğu zaman kamuoyunu yanıltmak, halkı korkutmak ve diktatörlüğe karşı çıkanları cezalandırmak için saptırılıyor ya da tahrif ediliyordu.

Benzer durumlar sadece Şili'de değil, diğer Güney Amerika ülkelerinde de yaşanıyordu. Bölgedeki darbelerin eşzamanlılığı, A.B.D tarafından desteklenen ve finanse edilen bir Devlet terörü ve politik baskı kampanyası olan Condor Operasyonu ile ilgiliydi. Condor, çoğunluğu School of Americas'ın eski mezunları olan, Southern Cone'daki (Panama, Şili, Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay ve Bolivya) diktatörlük rejimlerinin üst düzey komutanları tarafından 1975'in Kasım ayında resmen kurulmuştu. Condor koordinasyonu bu ülkelerdeki devrimci hareketleri bastırmak ve ortadan kaldırmak için istihbarat operasyonları planlıyordu. Koordinasyonu ifşa eden belgeler 1992'de Ausinción, Paraguay'da bulundu. Bu belgeler Terör Arşivi olarak bilinir.

Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun 1992 tarihli Rettig Raporu'na göre Şili'deki insan hakları ihlalleri 3 dönemde incelenebilir:

- 11 Eylül 1973 ve Aralık 1973 arası
- Ocak 1974 ve Ağustos 1977 arası
- Ağustos 1977 ve 1990 arası

Cunta rejiminin ilk 3 ayının belirleyici özelliği şiddet ve kitlesel tutuklamalardı. Tüm politik tutsaklık ve işkence mağduriyetlerinin % 67'si bu dönemde gerçekleşti. Bu ihlallerin % 20'si ise ilk üç günde yaşandı. Göz altında kayıplar ve cinayetlerin % 57'si de bu aylarda meydana geldi.

Cunta ülkenin kontrolünü hızla ele geçirmeye çalışıyordu. Halk Birliği hükümetinin ileri gelenlerini, politik grupların ve sendikaların liderlerini ve Anayasa'ya sadık ordu mensuplarını tutuklamaya odaklandılar. Bir yandan da 'sosyal bir temizlik' adına marjinal kesimlere saldırıyorlardı.

Tutuklular Şili'nin dört bir yanındaki 1.132 gözaltı ve işkence merkezinden geçti. Bunların arasında askeri tesisler, devlet binaları, spor salonları ve stadyumlar, kamu binaları, özel mülkler, hapishaneler bulunuyordu. Alışılmamış mekanlar gözaltı merkezi olarak kullanılıyordu, çünkü bu kadar büyük miktardaki tutuklu için çok alana ihtiyaç vardı. Aşırı kalabalık koğuşlar, yanlış bilgilendirmeler, ailelerle kısıtlı iletişim olanakları mahkumlar için 'yeni normallik' idi. Ayrıca çok sayıda mahkum bir Savaş Konseyi tarafından verilecek mahkeme kararını bekliyordu ama daha önce bahsedildiği gibi bu mahkemeler adil değildi.

Çok sayıda insanın bir anda sürgüne gönderilmesi kısa sürede uluslararası kuruluşların dikkatini çekti; ilerleyen zamanlarda bu kuruluşlar, sürgüne gönderilenlerle birlikte suçların gözlemlenmesi ve ihbar edilmesi için mekanizmalar kurdular.

Bu dönemde Carabineros, sivillerin de katılımıyla, tarım reformuna yanıt olarak özellikle kırsal bölgelerde, baskı ve şiddetin asıl uygulayıcısıydı.

11 Eylül ve 7 Kasım 1973 tarihleri arasında bir gözaltı ve işkence merkezi olarak kullanılan Şili Ulusal Stadyumu

İşkence yöntemleri yere ve tutukluluk süresine göre değişiyordu; ama tüm işkence mekanizmalarının ortak özelliği, tutsakların direncini kırmak, diktatörlüğe karşı olanlarla ilgili eylem, yer ve isim bilgileri toplamaktı. En yaygın işkence yöntemlerinden biri, tutsaklara elektrik şoku verilerek eziyet edilen 'ızgara' idi. Tutsaklar, elleri kelepçeli, hareket edemeyecekleri bir biçimde çırılçıplak soyuluyorlardı. Tamamen çaresiz hissetmeleri için gözleri bağlanıyor ya da kafalarına çuval geçiriliyordu. Elektrik şokunun acısının tüm bedene yayılması için, çoğu zaman, asker ve polisler mahkumların üzerine su döküyordu.

Tekrar tekrar dayak atmak, sakatlamak, asmak, biçimsiz pozisyonda uzun süre durmaya zorlamak, uyutmamak, havasız bırakmak, aşırı sıcaklıklara maruz bırakmak, tehdit, infaz korkusu yaşatmak, diğer mahkumlara yapılan işkenceleri zorla izletmek, Rus ruleti ve hücre tecriti diğer yaygın işkence yöntemleriydi. Kadınlar ise aşağılamalara maruz bırakılıyor, çırılçıplak soyuluyor, cinsel istismar ve tecavüze uğruyordu. Hamile olan 229 kadın tutsaktan bazılarıysa hapiste doğum yaptı, bazıları kürtaja zorlandı, bazıları dayak nedeniyle düşük yaptı. Hamileyken tutsak edilen 10 kadın ise kayboldu ve bir daha onlardan ya da çocuklarından haber alınamadı.

İki meşhur vaka, bu dönemde yaşanan zalimliğin en bilinen örneklerindendir: İlki 30 Eylül ve 22 Ekim tarihleri arasında gerçekleşir. General Arellano ve beraberindeki subaylar, gözaltı merkezlerindeki Halk Birliği taraftarlarını öldürmek, işkence ve infaz işlemlerini daha da sertleştirmek için ülkeyi güneyden kuzeye kat ederler. Ülkenin kuzeyinin büyük bir kısmını oluşturan Cauquenes, La Serena, Copiapo, Antofagasta ve Calama şehirlerinden geçer ve arkalarında 75 ceset bırakırlar. Bu vaka 'Ölüm Karavanı' olarak bilinir.

İkinci vaka, ordunun darbeden hemen sonra sahil şehiri San Antonio'da gizlice kurduğu 'Tejas Verdes' tutuklu kampında yaşanır. Daha sonra kurulacak olan Milli İstihbarat

Müdürlüğü (Dirección de Inteligencia Nacional - DINA) temelleri, işkence yöntemlerinin denendiği, askeri personelin bu yöntemler üzerine eğitim aldığı bu tesislerde atılır. Mahkumlar buraya balık şirketlerinden sağlanan soğutuculu kamyonlarda nakledilir.

Ordunun bu üç aylık süredeki yayılım hızı ve iş dünyası ile bağlantıları, daha önce yapılmış olan hazırlıklar ve gelecekte yaşanacaklar hakkında fikir verir. Muhaliflerin etkili biçimde kontrol ve imha edilmesi, iddia edilen silahlı direnişin boyutu hakkında fikir verir.

Ocak 1974'ten Ağustos 1977'ye kadar uygulanan baskı ve işkence muhalif parti ve hareketlerin merkez hücrelerinin imhasını hedefliyordu; yani şiddet, sosyalist ve komünist partilerin taraftarlarının ve MIR militanlarının izini sürmek ve onları ele geçirmek için seçici bir biçimde uygulanıyordu.

Daha önce bahsedildiği gibi, DINA kurulmuştu. Gizli servisin operasyonlar için maddi kaynakları vardı; hatta şirketler bile maddi destek sağlıyordu. Polis güçleri ve ordunun tüm birimleri ile işbirliği içindeydi. Yani bir tür 'istihbarat cemaati' kurulmuştu. Göz altında kayıplar halka korku salmak için sık kullanılan bir yöntemdi. Ayrıca, şüphelilerin hapishane ya da polis merkezinde alıkonulması normaldi. Hapishane kampları 1976'ya kadar varlıklarını sürdürdü; buna paralel olarak, ilerlemiş sorgu teknikleriyle gizli gözaltı ve işkence merkezlerinin sayısı da artıyordu.

Bu dönemde, Condor üyelerinin de desteğiyle, gizli servis sürgündeki Şili'leri hedefleyen sınır ötesi operasyonlar düzenledi.

- 30 Eylül 1974'de, eski ordu başkomutanı Carlos Prats ve eşi Sofía Cuthbert Buenos Aires'de bombalı bir saldırıyla öldürüldüler. DINA için çalışan A.B.D doğumlu Michael Townley bombayı patlatmakla görevlendirilmişti.

- 6 Ekim 1975'de, eski Hristiyan Demokrat İçişleri Bakanı Bernardo Leighton ve eşi Ana Fresno Roma'da vuruldular ve ağır yaralandılar ama hayatta kaldılar. Saldırıdan sorumlu olan neo-faşist grup ile bağlantıyı Michael Townley kurmuştu.

- 21 Eylül 1976'da, eski bakan Orlando Letelier ve Kuzey Amerikalı meslektaşı Ronni Moffit Washington D.C'de uğradıkları bombalı saldırı sonucu yaşamlarını yitirdiler. Cinayetin DINA tarafından, Castro karşıtı Kübalıların yardımıyla işlendiği daha sonra ortaya çıktı. Michael Townley bu suçla ilişkisini itiraf etti.

Güney Konisi ülkelerinin istihbarat servisleri ayrıca, 1975'de 119 tutuklunun kaybolmalarıyla ilgili iddiaları asılsız göstermek için tasarlanmış bir medya kurgusu olan Colombo Operasyonu'nu da işbirliği içinde tamamladılar. Sadece bu amaç için çıkarılan dergiler, (Arjantin'de Lea, Brezilya'da Novo O´Dia) bu insanların örgüt içi hesaplaşmalar sonucu öldürüldüğüne dair yalan haberler yaydı. Şili medyasından El Mercurio, La Segunda ve La Tercera sahte haberler ürettiler. Çeşitli insan hakları organizasyonları ve insan hakları savunucularının yanı sıra kurbanların aileleri de bu haberlerin sahte olduğunu ifşa etti: Kurbanlar hapisteyken şiddet uygulanarak zorla kaybedilmişlerdi.

Washington D.C'de gerçekleşen bombalı suikast Amerikan medyasında büyük yankı yarattı. Condor üyeleri ile CIA işbirliğinin ortaya çıkma olasılığı üzerine A.B.D, cinayetten sorumlu

olanların mahkum edilmesi için Cunta'yı sıkıştırdı. Bu olay 1977'de DINA'nin feshedilip yerine Ulusal Bilgi Merkezi'nin (CNI) kurulmasında etkili oldu.

Tüm bu olaylar uluslararası kamuoyunun dikkatini çekti. Çeşitli ülkelerde dayanışma çağrıları yapıldı; insan hakları ihlalleri kınanıyor, darbenin mağdurlarına ve onlarla işbirliği yapanlara sığınma hakkı ve maddi destek sunuluyordu. Dünyanın dört bir yanında, insanlar Şili'ye desteklerini göstermek için gösteriler düzenliyordu. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Af Örgütü ve Russel Tribunal gibi uluslararası örgütler de buna katıldı. Amerikan Devletleri Örgütü'nün (OAS) İnter Amerikan İnsan Hakları Komisyonu Şili'ye ilk heyetini Temmuz 1974'de gönderdi. Uluslararası Kızıl Haç da hapishane ve gözaltı merkezlerindeki mahkumlara ve dışardaki yakınlarına insani yardım ulaştırarak Şili'deki varlığını gösterdi.

Karşılaştığı bu duruma diktatörlük üç görünür biçimde tepki verdi. 1974'te çıkan Kanun Hükmünde Kararname ile Cunta, Şilili ya da yabancı, yurtdışında ülkeyi, hükümetini ve halkını karalayan, küçük düşüren ya da aşağılayanların Devlet'in temel çıkarlarına saldırdığına hükmetti. Binlerce kişinin Şili'ye girmeleri yasaklandı. 1975'de bakanlıklara, sınır karakollarına ve büyükelçiliklere bir liste yollandı. Şili elçilikleri bu listedekilerin pasaportlarına sınırlı dolaşım anlamına gelen 'L' damgası vuruyordu.

İkinci olarak, politikalarına verilen desteği teyit etmek için Pinochet Ocak 1978'de bir Ulusal İstişare çağrısı yaptı. Seçmen kütükleri feshedilmiş olmasına rağmen halk EVET ya da HAYIR oyu kullanmaya çağırıldı. Resmi raporlara göre seçmenlerin % 75'i Pinochet destekçileriydi.

Son olarak, çıkarılan Af Kanunu'yla, Washington D.C bombalamasına karışanlar haricinde, 1973 ile 1978 arasında herhangi bir suç işleyen ya da suça yardım eden her birey, suçun adi bir suç ya da politik motivasyonla işlenmiş bir suç olması dikkate alınmaksızın affedildi. 90'ların ikinci yarısına dek Af Kanunu, bu dönem işlenen yasadışı eylemlerin araştırılmasının önündeki temel engellerden biriydi.

Dönemin bu üçüncü kısmında uluslararası baskının çok daha yoğun olması farklı insan hakları örgütlerine destek sağladı, dolayısıyla kamuoyunda kötü algı arttı. Kurbanların yakınlarının hali kafa karışıklığı ve çaresizlikten, dayanışma hareketleri ve suç duyuruları ile ilgili örgütlenmeye evrildi. Adalet talebi ihzar emri (habeas corpus) biçimine dönüştü. Devletin suskunluğu ve kayıtsızlığı barışçıl protestolara zemin hazırladı; insanlar kendilerini simge binalara zincirliyor, açlık grevi yapıyorlardı. Dayanışma gittikçe daha örgütleniyor, mağdurların aileleri pes etmiyordu. Şili kiliseleri iki ana kurumla savunmalarına destek verdi: Önce 1973'de, 'Şili'de Barış için İşbirliği Komitesi' ve ardından 1976'da 'Dayanışma Piskoposluğu'. Bu kurumlar, kurbanlara ve ailelerine hukuki ve sosyal destek sağlanabilmesinin yolunu açtı.

1974'te Tutuklu ve Kayıp Aileleri Birliği kuruldu. Birliğin üyeleri yıllar boyunca her gün, hac görevini yerine getirircesine, morglara, karakollara, gözaltı merkezlerine ve hastanelere gitti. Kısa süre sonra buna, ülkenin dört bir yanındaki gözaltı merkezlerinin çevresinde kurulan Politik Tutsak Aileleri Birliği ve 1978'de Politik İnfaz Mağdurları Aileleri Birliği eklendi. Baskı kurbanlarının akrabaları, ülkede ve sürgünde ortaya çıkıyor, kurdukları örgütlerle hakikat ve adalet talepleri için etik bir referans oluşturuyordu.

Rejimin kötü muamelelerini ortaya çıkarmak için kadınlar da örgütleniyordu. Cuntanın topluma

dayatmaya çalıştığı kadınlık tanımına ve baskıya direnmek ve mağdurların akrabalarını desteklemek için çok sayıda feminist örgüt ve hareket ortaya çıktı.

Şilililer sadece askeri rejimden değil, aynı zamanda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan da bunalmışlardı. Dış pazarlara aşırı derecede bağlı olan Şili, 1980'de tüm dünyada yaşanan ekonomik krizden çok etkilendi. İşsizlik % 25'e ulaştı. Borçlu şirketler birer birer çöküyordu. Hükümet beşten fazla bankaya müdahale etti ve devlete ait şirketleri ihaleye çıkardı. İçinden çıkılmaz bir hal alan ekonomik durumdan rahatsızlık duyan işçi, öğrenci ve muhalifler 80'ler boyunca ulusal protestolar düzenledi. Bu protestolar daha şiddetli baskı, kitlesel tutuklamalar, yüzlerce hapis ve ölümle sonuçlandı.

Bu dönemde ülkenin dört bir yanında bulunan insan bedenleri toplumu dehşet düşürdü. 1978'in Aralık ayında Lonquén'deki kireçtaşı madeninin fırınlarında, yerel polis tarafından 1973'te tutuklanan 15 çiftçinin bedenlerinin kalıntıları bulundu. 1980 yılının Mart ayında, bu fırınlar, kanıtları ortadan kaldırmak amacıyla dinamitlendi.

9 Ağustos 1976'da Villa Grimaldi, Santiago'da tutuklanan ve vahşice işkence gören Marta Ugarte'nin yarı çıplak bedeni aynı yılın Eylül ayında Los Molles'teki La Ballena plajına vurmuş şekilde bulundu. Diğer kurbanlarla birlikte helikoptere konduğu ve denize atıldığı ortaya çıktı. Dezenformasyon ajansları bunun bir aşk cinayeti olduğunu iddia ederek cinayetin üstünü örtmeye çalıştı.

Şiddeti gittikçe artan işkence korku salmak için halka açıkça gösteriliyordu. Örneğin, 1985 Mart'ında uygulanan sıkıyönetim sırasında köşe yazarı Santiago Nattino gözaltına alındı. Ertesi gün Dayanışma Piskoposluğu yetkilisi José Manuel Parada ve Şili Öğretmenler Birliği'nin 36 yaşındaki lideri Manuel Guerrero silahlı adamlar tarafından kaçırıldı. Tanıklar o bölgede dolaşan helikoptere ve trafik yoğunluğundaki farklılığa dikkat çekiyordu. Başlarından ayrılmış bedenleri günler sonra havaalanına giden yolda bulundu. Amiral José Toribio Merino olaydan 'Komünist Parti'nin işi' olarak bahsederken, General César Mendoza bunun bir iç hesaplaşma olduğunu söyledi.

Bu derin güvensizlik, hoşnutsuzluk ve toplumsal galeyan ortamında gruplar kuruldu, örgütlendi ve silahlı eylem yoluyla harekete geçmeye başladılar. Bu gruplar, elektrik hatlarına ve devletin üniformalı ajanlarına karşı çeşitli saldırılar gerçekleştirdi. 1986'nın Eylül ayında, torunu ve korumalarıyla Cajón del Maipo'dan Santiago'ya doğru seyahat eden Pinochet'ye karşı bir saldırı düzenlendi. Manuel Rodriguez Yurtsever Cephesi (FPMR) militanları Pinochet'nin kafilesini pusuya düşürdü; çatışmada muhafızlarından beşi öldü, ancak Pinochet ve torunu yara almadan kurtuldu. Saldırıya misilleme olarak, aynı gece, MIR ve Komünist Parti'den dört militan kaçırıldı ve Santiago'nun işlek caddelerinde vurularak öldürüldü.

6. Şili'nin Neoliberal Deneyi

Askeri darbenin üzerinden iki hafta geçmeden, 24 Eylül 1973'de, 1925 Siyasi Anayasası'nın yerini alacak bir plan hazırlamak için bir komisyon kuruldu. Bundan yedi yıl sonra, Temmuz 1980'de bu görev tamamlanmıştı.

Yeni Anayasa'nın temel amacı, rejimi, Devleti ve ulusu tehdit etmek isteyen herhangi bir grup veya ideolojiden korumaktı. Buna göre, aileye aykırı veya sınıf mücadelesine dayalı

bir anlayışı savunan her türlü eylem veya örgüt anayasaya aykırı ilan edildi. Böylece, güçlü bir başkanlık modelinin yanı sıra; üyelerinin çoğu asker olan bir Milli Güvenlik Kurulu; yürütme, yasama ve yargı erklerinin eylemlerinin meşruiyetini belirleme yetkisine sahip bir Anayasa Mahkemesi; kurumsallığın garantörü olarak oluşturulan, başkomutanı görevden alınamayan bir Silahlı Kuvvetler; sadece iki büyük siyasi oluşumun varlığını destekleyen binominal bir seçim sistemi; bir kısmı atanmış senatörlerden oluşan bir Meclis; atanmış valiler tarafından yönetilen yerel idari birimler kuruldu ve Anayasa'nın değiştirilmesi, yani modelin yeniden biçimlendirilmesi olasılığına karşı ciddi kısıtlamalar getirildi.

Taslak, hükümet müdahalesi olmadan serbest piyasa politikalarını savunan Milton Friedman ve Arnold Harberger ile birlikte çalışmak için Chicago Üniversitesi'nde öğrenim görmeye giden Şilili ekonomi öğrencileri Chicago Boys'tan büyük ölçüde etkilendi. Diktatörlük sırasında Cunta'nın danışmanlığını yapan bu ekonomistler, Şili'de halihazırda var olan eşitsizliği sürdüren aşırı adaletsiz bir sistemin içinde (ilgili ekonomik unsurlarla birlikte) tamamen serbest bir piyasa politikası uygulamanın yolunu çizdiler.[10]

Hükümet anayasayı onaylamak amacıyla 11 Eylül 1980'de referanduma gidileceğini duyurdu. Birkaç yıl önce Ulusal İstişare'de olduğu gibi, seçmen kütükleri olmadan, Şilililer yeni metni kabul ederek Pinochet'nin sekiz yıl daha iktidarda kalmasına 'EVET' ya da 'HAYIR' oyu kullanacaklardı. Halkı EVET demeye teşvik etmek için, askeri cunta ekonomik iyileşme vaat eden ve milliyetçiliğin önemine vurgu yapan bir kampanya başlattı. Referandumdan % 65 'EVET' oyu çıktı.

Önemli ölçüde değiştirilmiş olsa da, 1980 Anayasası bugün hala yürürlüktedir. 2019 yılının Ekim ve Kasım aylarındaki gösterilerin ardından parti liderleri, vatandaşların onaylaması halinde yeni anayasa sürecini başlatacak bir 'Barış Paktı' üzerinde anlaştılar. Bu süreç, 2020 yılının Ekim ayında, seçmenlerin %78'inin anayasal uzlaşma yoluyla yeni bir düzenlemeyi onayladığı bir istişare ile başladı.

7. Demokrasiye Geçiş

1980'lerde sosyal hareketler, mağdurların aileleri ve insan hakları örgütleri güç kazandı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi nedeniyle uluslararası baskı azaldı, Latin Amerikan diktatörlükleri yıkıldı ya da zayıfladı. Şili toplumunun geniş bir kesimi, 1980 referandumunda karar verilen 1988 referandumunu talep etmeye başladı.

Halkın protestoları, sıkıyönetimin sona ermesi, ifade kısıtlamasının kaldırılması gibi önemli kazanımların kapısını araladı. 20 Ağustos 1983 tarihinden, 1 Eylül 1988 tarihine kadar, ülkeye geri dönmelerine izni verilen sürgünlerin listeleri yayımlandı.

1980 Anayasası'nda kararlaştırılmış olan 1988 Referandumu'nda Şilililer ya askeri rejim altında 8 yıl daha devam etmek için EVET ya da bu vesayeti bitirmek için HAYIR oyu kullanacaklardı. İlk adım korkunun üstesinden gelmek ve 1980'de yapılanın aksine, Cunta'nın süreci düzenleyecek bir dizi yasayı onaylamasını sağlamaktı.

Referandum yaklaştıkça politik yasaklı partilerin üyeleri ile muhalif gruplar, kurbanların

10 Rumié Rojo, S. A. (2019). Chicago Boys en Chile: neoliberalismo, saber experto y el auge de una nueva tecnocracia. Revista mexicana de ciencias políticas y sociales, 64(235), 139-164.

yakınları, insan hakları dernekleri ve geniş sosyal hareketler HAYIR'ın çevresinde birleştiler. Birlikte 'Concertación de Partidos por la Democracia', yani Demokrasi İçin Partiler Koalisyonu paktını oluşturdular. Hedefleri şunlardı:

- Seçmen kütüklerine çok yüksek kayıt oranları
- Politik partilerin yasallaştırılması
- Referandumda hile yapılmasını engellemek için temsilcilerin eğitilmesi
- Paralel bir oy sayım sisteminin organizasyonu
- HAYIR lehine eğitici ve herkese ulaşabilen bir kampanya yürütmek

Ekim 1986'da Seçim Kayıt Sistemi halka açık hale getirildi. 1987'nin Şubat ve Mart aylarında seçim kayıtları yeniden açıldı ve politik partiler yasallaştırıldı. Cunta, sekiz yıl daha iktidarda kalması oylanacak adayı önerdi: Augusto Pinochet'nin ta kendisi.

HAYIR kampanyasında 'Mutluluk Geliyor' sloganı kullanıldı ve taraftarlar destek toplamak için kapı kapı dolaştı. EVET kampanyasının sloganı ise 'Şili, Kazanan Ülke' oldu. Seçim Yüksek Kurulu, EVET ve HAYIR kampanyalarına referandumdan önceki bir ay boyunca ulusal televizyonda her gün 15 dakika propaganda hakkı tanıdı. Bu programlar tarihi izleyici sayılarına ulaştı.

Referandum 5 Ekim 1988'de yapıldı. Ortamda korku ve belirsizlik hakimdi.

Sabahın erken saatlerinden itibaren 60 bin vatandaş muhalefet için oyların paralel sayımına katıldı. Saat 23:00'da referandumu HAYIR'ın kazandığı belli olmuştu. CIA referandumdan günler önce, Pinochet'nin seçimi kaybetmesi durumunda bile ofisi bırakmayacağına dair detaylı bilgi almıştı. Oysa Pinochet bir unsuru gözden kaçırmıştı: Şili Ordusu'nun referandumun sonuçlarına aykırı hareket etmeye karşı olan yüksek rütbeli komutanları. Ertesi gün Hava Kuvvetleri Komutanı Fernando Matthei referandumun sonucunda HAYIR çıktığını resmen kabul etti, dolayısıyla Cunta'nın da aynısını yapmak dışında bir seçeneği kalmamış oldu.

6 Ekim akşamı Pinochet Ulusal Televizyon Kanalında sonuçları kabul etti ve 1980 Anayasası kapsamında başlatılan sürecin devam edeceği konusunda uyardı. Ertesi yıl başkanlık ve parlamento seçimlerinin yapılmasına izin verildi.

Diktatörlüğün referandumda bozguna uğratılması ne yazık ki baskının sona ereceği anlamına gelmiyordu. Çeşitli medya kuruluşları ve gazeteciler görevlerini yerine getirirken zorluklarla karşılaşmaya devam etti. Sol grupların üyeleri cadde ortasında CNI ajanları tarafından öldürülüyordu. Sendikalara uygulanan baskı artarak devam ediyordu. Askeri diktatörlüğün son aylarında, 'bağlama kanunları' vasıtasıyla meşru kurumsallığını pekiştiren ve cunta yanında işbirlikçilerinin mirasını kanun açısından sağlama alan birçok kararname çıkarıldı.

Bir Hristiyan Demokrat olan Patricio Aylwin oyların % 51.6'sını alarak 17 yıllık diktatörlüğü sonlandırdı ve demokratik yollarla seçilmiş ilk devlet başkanı oldu.

Mart 1990'da Aylwin ülkenin yönetimini üstlendi. Estadio Nacional'da (Ulusal Stadyum) düzenlenen halk mitinginde Aylwin ateşli bir biçimde yüzleşme çağrısı yaptı, gerçeğin ortaya

çıkarılacağının ve adaletin sağlanacağının sözünü verdi. Bu olay yüzlerce insanın hapis tutulduğu, işkence gördüğü, kaybolduğu ve hatta öldürüldüğü yerde gerçekleşiyordu. İnsan hakları ihlallerinin artık olmayacağını ve bir daha tekrarlanmayacağını vurgulamak için miting, Holokost ve özellikle Latin Amerika'daki diğer soykırımlarla ilişkilendirilen 'Nunca Más', 'Bir Daha Asla' sloganıyla kutlandı.

8. Hafıza, Hakikat, Adalet, Geçiş Dönemi Adaleti

Alywin'in ilk görevlerinden birisi yaşanan insan hakları ihlallerini ele almaktı. Ulusal Yüzleşme'nin mümkün olabilmesi için tutuklanmış, kaybolmuş ya da öldürülmüş olan devlet şiddeti veya politik şiddet kurbanlarının isimleri, durumları ve bulundukları yerler belirlenmeliydi.

1990'ın Nisan ayında, Rettig Komisyonu olarak da bilinen Ulusal Hakikat ve Yüzleşme Komisyonu kuruldu. Komisyonun amacı, devlet görevlileri tarafından zorla kaybedilen veya öldürülen politik şiddet mağdurları ile ilgili suçlamaları araştırmaktı.

General Pinochet kendi çıkarları için Anayasa Mahkemesine kalkan olmayı bizzat üstlendi ve 1973 ile 1978 yılları arasında yaşanan insan hakları ihlallerinin araştırılmasının önünde engel teşkil eden af yasasını korumak için elinden geleni yaptı. Üstüne üstlük, 'bağlama kanunları' sayesinde Ordu Başkomutanı konumunu koruyabildi. Komisyon, Devlet yetkilileri ve kurumlarından bilgi talep etmek de dahil, gerekli gördüğü her türlü işlem ve soruşturmayı yapmaya yetkiliydi. Bu bağlamda kendilerinden bilgi istenen Silahlı Kuvvetler ve Carabineros'un bu bilgileri sunmaktaki isteksizliği, 1990'larda sivil-asker ilişkisinin sürekli gerilimli olmasına yol açtı.

Devlet belgelerinin, çeşitli insan hakları örgütlerinin raporlarının ve mağdur yakınlarının ifadelerinin yaklaşık bir yıl boyunca incelenmesi sonucunda komisyon 2298 mağdurun varlığını rapor etti.

Rettig Raporu, amacını ve kapsamını açıklayarak başlar. İnsan hakları ihlali ya da politik şiddet mağdurlarını öznesi kabul eden ulusal ve uluslararası hukuğun normlarını belirler. Ardından, darbenin tarihsel çerçevesini ve askeri rejimin ilk aylarını tanımlar.

Bu sonuncusu, mağdur yakınlarının örgütleri tarafından, sonunda resmi tarihe dönüşen taraflı bir demokratik hafıza anlatısını yerleştirmekle çok eleştirildi ve hala eleştirilir. Eksik gerçek onlara göre adalet anlamına gelmiyordu. Ayrıca, silahlı kuvvetlerin sorumlu tutulmaması için, Rapor işlenen suçları kurumlara değil, belirli faillere yükledi. Buna rağmen, sağ kesimler raporun yüzeysel ve çarpıtılmış olduğunu, ulusal yüzleşmeye yardımcı olmayacağını belirtiyordu.

Rapor halkın erişebileceği şekilde yayınlanmış olsa da ne hükümet ne de medya bunu yayma çabası göstermedi. Dolayısıyla, demokrasiye dönüşün ilk yıllarında ana akım ve kamuoyu bu bilgilerden haberdar olmadı.

1991 yılının Nisan ayında Başkan Aylwin, Rapor'un tazminat konusundaki tavsiyelerini uygulamakla görevlendirilecek bir 'Ulusal Hakikat ve Tazminat Komisyonu' projesini meclise sundu. Komisyon 1992'de çalışmaya başladı ama ortaya çıkan yeni kanıt ve tanıklar nedeniyle ilk işi Rapor'un çalışmalarını sürdürmek oldu. 1994'te mağdur sayısını 3185 olarak açıkladı.

90’larda yürütülen hakikat komisyonları süreçleri içinde Şili’ninki adalet açısından bağlayıcı sayılmaz. Olanlar hakkında açıklayıcı ve yorumlayıcı değildir; bunların yerine olayları tanımlar. Rettig Raporu için bilgilerin gizliliği söz konusuydu ve bu bilgilere sadece yargı mahkemelerinin erişimi mümkündü. Mağdurların yakınlarının bunu, af kanununun hala geçerli olduğu bir senaryoda başarmaları gerekiyordu. Yani aslında uygulamada adalet hakkı yoktu.[11]

Yeni kurulmuş Komisyon 1997’de, Rapor’un, mağdurlara aylık bağlanması ve akrabalarının sağlık ve eğitim hizmetlerinden ücretsiz faydalanmaları gibi zararların doğrudan karşılanmasına dair tavsiyelerini uygulamaya başladı. Daha sonra, 2000’lerin başında yaşanan olaylar da göz önüne alınarak işlevselliği genişletilen program ‘İnsan Hakları Programı’ olarak yeniden adlandırıldı ve Adalet Bakanlığı’nın bünyesine taşındı.

90’ların ülkede gergin geçtiği açıktı. Bunun yanı sıra ülkenin ekonomik durumu gibi devlet meseleleri ile ilgili davalar da açılıyordu. Yolsuzluklarla ilgili skandallar patlak verdi. Burada geçiş dönemi adaleti yeniden kurucu bir özellik taşımıyordu: Şili’deki yasal, ekonomik ve anayasal rejim diktatörlük döneminde alınmış olan birçok tedbiri bugün bile sürdürmektedir. Yani Aylwin ordu ile gerilimleri önlemek adına bu durumlara göz yummak zorunda kaldı.

Politika uzlaşma yoluyla ilerlerken, adalet, Aylwin’in kendi deyimiyle, ‘gidebildiği yere kadar’ götürülüyordu. Askeri güçler tarafından ‘denetlenen’ böyle bir demokraside travma nedeniyle çapraz toplumsal hareketler gerçekleşmiyordu. Devlet aygıtı, 1980 Anayasası’nın yerleştirdiği tüm yapısal reformları koruyor ve böylece, yüksek yoksulluk oranlarına sahip bir ülkede neoliberal model kuruluyordu.

Mecliste, rejimi açıkça destekleyen ve Pinochet’nin 1980 Anayasası’nda belirtildiği gibi senatör atanmasını isteyen milletvekilleri ve senatörler vardı. Pinochet’nin 1998’de görevegeldiğinde sunduğu tasarıların bir kısmı diktatörlükle ilgiliydi: Geçmişi geride bırakmak ve toplumsal barışı güçlendirmek amacıyla 11 Eylül’ün Ulusal Birlik Günü ilan edilmesini istiyordu. Sağcı senatörler ‘geçmişi unutup ulusun var olan sorunlarına odaklanmak için’ bunun gerekli olduğunu savunarak tasarıya verdikleri onayla tarihsel inkarı sabitlemiş oldular.

Aynı yıl Anayasa Mahkemesi o tarihten sonra af yasasının insan hakları ihlallerinin soruşturulmasında uygulanamayacağına hükmetti. O dönemi bitiren referandumdan 10 yıl sonra ilk yargılamalar başladığında eski ordu mensuplarının birçoğu ölmüş, yurtdışına çıkmış ya da emekli olmuştu.

Pinochet, 1998 yılının Ekim ayında yaptığı Londra ziyareti sırasında tutuklandı. Tutuklama kararını, Pinochet’nin ‘İspanyol vatandaşların ölümlerindeki sorumluluğu nedeniyle’ yargılanması gerektiğine hükmeden İspanyol hakim Baltasar Garzón vermişti. İngiltere İçişleri Bakanı’nın kararıyla, sözde sağlık problemleri gerekçe gösterilerek, insani nedenlerle salıverildiği 2002 yılına kadar tutuklu kaldı. Ülkesi Şili’de ‘Ölüm Karavanı’ vakasıyla suçlanmış ama ‘yaşlılık bunaması’ gerekçesiyle dava düşmüştü. Pinochet taraftarları tarafından sevinçle karşılanan bu karar, mağdurların yakınları için ise acı vericiydi.

11 Mathias, A., Páez, D., Espinosa, A., Sandoval, S., Alzugaray, C., Arnoso, M., Cárdenas, M., da Costa, S., Reyes, C., Rimé, B, & Zubieta, E. (2020). The association between Truth Commissions evaluation, emotional climate and institutional trust: comparison and meta-analysis of surveys in six South American countries (La relación entre la evaluación de las Comisiones de la verdad, el clima emocional y la confianza institucional: comparación y metanálisis en seis países de Sudamérica). International Journal of Social Psychology, 35(2), 203-245.

Mağdur ve yakınlarının örgütleri yine de baskı yapmayı sürdürdü. 2003 yılında, diktatörlük sonrası seçimle gelen üçüncü devlet başkanı ve Demokrasi İçin Partiler Koalisyonu üyesi olan Ricardo Lagos hükümeti döneminde, siyasi tutuklamaların mağdurları, terör dönemini yaşayıp hayatta kalanlar gerçek arayışlarını ileri taşıyacak bir başarı kazandılar. Lagos, Valech Komisyonu olarak bilinen Ulusal Siyasi Tutukluluk ve İşkence Komisyonu’na yetki verdi. Ertesi yıl komisyon 27.255 kurbanın varlığını teyit etti. Rettig Raporu’nun tavsiyelerinde olduğu gibi Valech Raporu’nda da mağdurların zararlarının doğrudan tazmin edilmesi gerektiği belirtildi.

Valech Raporu ve ilgili tazminat yasası hakkında en çok sıkıntı yaratan, elde edilen belgelerin, ifadelerin ve öncüllerinin 50 yıllık gizlilik hali ve suça karışanların mahremiyetlerinin korunması bahanesiydi ve bunlar yasal işlemlerin yürütülmesini olanaksız kılıyordu. Bu durum insan hakları savunucuları ve bellek aktivistlerine karşı yapılan bir diğer haksızlıktı. Birleşmiş Milletler İşkenceye Karşı Komite, işkence suçlarının cezasız kalmasından endişeleniyor ve Devlet’i gizliliği kaldırma konusunda sıkıştırıyordu.

Tüm bunlar olurken, 2000’lerin başlarında, birçok mahalle ve taban örgütü ile birlikte mağdurlar ve yakınları eski işkence merkezlerinin tarihi binalar olarak ilan edilmesi için mücadele ediyordu. Devlet buna aktif destek vermedi. Bu kolektiflerin, akademisyen, sanatçı ve yazarların kişisel çabalarının sayesinde bellek mekanları - daha kapsamlı toplumsal ve sembolik tazminatlarla birlikte- kazanıldı.

2005 yılında Pinochet hakkında, bu kez Colombo Operasyonu ile ilgili yeni bir dava açıldı. Hakkındaki bir yolsuzluk soruşturması da sürüyordu. Ama 2006’nın Aralık ayında bu davalar da düştü ve kendisi özgür bir adam olarak kalp krizinden öldü. Destekçileri ve ordu, Askeri Okul’un çevresinde binlerce kişinin katıldığı büyük bir cenaze töreni ile Pinochet’yi uğurladı. O dönemde devlet başkanı olan Michele Bachelet ordunun ulusal yas ilan edilmesi teklifine kayıtsız kaldı.

Ülke ikiye bölünmüştü ama tek sebebi bu değildi. Lise ve ortaöğretim öğrencilerinin düzenlediği bir dizi protesto politik sahnenin baş rolündeydi. Bunlar 1980’lerden beri düzenlenen en büyük kitlesel eylemlerdi. 2006’daki öğrenci hareketi, eğitimin kalitesini ve devletin bu süreçteki rolünü yeniden belirlemeyi amaçlıyordu; dolayısıyla gözlerin anayasaya çevrilmesini sağladı. Eğer Pinochet politik sistemi kökten değiştirebildiyse neden sonrasında gelen demokratik hükümetler 16 yıl boyunca bunu başaramamıştı?

Öğrenciler diktatörlüğün kalıtlarına ve ‘bağlama kanunlarına’ işaret ediyor, 90’lardaki girişimleri başarısız bir geçiş süreci olarak tanımlıyorlardı.

Aralarında doğrudan bir ilişki olup olmadığını söylemek zor ama lise öğrencilerinin eylemlerinden sonra ülkede insan hakları ve refah devletinin güvence altına alınması talebiyle bir dizi sosyal hareket gerçekleşti.[12] 2011’de, eğitim olanaklarının iyileştirilmesi ve ücretsiz eğitimin yaygınlaşmasını talep eden üniversite öğrencilerinin protestoları başladı. 2010’lar boyunca Şili’de, çevresel adalet, enerji verimliliği ve suya erişim, yeni bir emeklilik kanunu ve daha iyi bir sağlık sistemi gibi konularda talepleri olan birçok hareket ve sivil örgüt oluştu. Bir başka deyişle, hareketler ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel hak arayışları ve taleplerin etrafında oluştu.

12 Sotomayor, F. I. (2019). Malestar, acción colectiva y movimientos sociales en chile:(2001–2017). Revista Ciência & Saberes-UniFacema, 4(2), 1137-1151

Aynı dönemde LGBTQIA+ hareketleri de güç kazanmaya başladı. Yerlilerin haklarını savunmak ve onlara destek sunmak için gösteri ve grevler düzenleniyordu. Ve 2010'ların sonlarına doğru göçmenlerle dayanışma gösteren inisiyatifler de arttı. Diktatörlük modelinin halka dayatmaya çalıştığı Şilili kimliği ve sözüm ona 'iyi değerlerin' dışında ötekilik duygusu ortaya çıktı.

Devletin, politikacıların, askerlerin ve polis güçlerinin karıştıkları yolsuzlukların yarattığı rahatsızlığın yanı sıra, özel sektörün kirli ve hileli yöntemlerinin kanunlar ve Anayasa ile korunması ve bu tür suçlara müdahil olanların düşük cezalar ile kurtulmaları toplumda büyük öfke yaratıyordu. Politik, sosyal ve kültürel sahnelerden bilinen birçok isim 1980 Anayasası'nın değiştirilmesi talebiyle 2013'te bir kampanya başlattı. Bachelet'in ikinci başkanlık döneminde süreci ilerletmek için bir dizi katılımcı girişim gerçekleştirildi. Bachelet başkanlığının son döneminde meclise bir tasarı yollandı, ama kısa süre önce kurulan ikinci Sebastián Piñera hükümeti bu tasarıyı ileri taşımayı reddetti.

Her iki Hakikat Komisyonu'nda alınan ve tekerrürün yaşanmaması amacıyla toplumun daha geniş bir kısmını kapsaması sağlanan sembolik tazminat önlemleri 2010'ların ilk yarısında daha cömertçe uygulanmaya başlandı. Öncelikle, yıllarca kendi kaynaklarıyla ayakta duran bellek mekanları için bir devlet ödeneği ayırıldı. Buna rağmen, günümüzde bile hala bu mekanlarla ilgili net bir kaynak ve yönetim politikası bulunmuyor.

2010 yılında Bachelet'nin talimatıyla, sevdiklerinin anısını yaşatacak bir mekanı bulunmayan aileler için ve geçmişte yaşanan gerçeklerin öğrenebileceği bir yer olan Ulusal Hafıza ve İnsan Hakları Müzesi açıldı. 2013 yılında, darbenin 40. yıldönümü anmalarında, ülkede yazılı, işitsel ve görsel çok sayıda yayın yapıldı. Ulusal kanallardaki televizyon programları, filmler, roman ve biyografiler, konserler ve halk etkinliklerinde, o döneme kuşaklararası bir biçimde değinildi.[13] Komisyonlarda belirlenmiş demokratik hatıradan farklı, çeşitli anlatılar ortaya çıktı. Diktatörlükle ilgili akademik tartışmalar da çeşitlendi ve arttı; böylece diktatörlük döneminin koşulları ve etkileri de (nihayet) konuşulmaya başlandı.

Ama tüm bunlar inkarcı demeçlerle birlikte varlık gösteriyordu. Geçiş dönemi adaletini deneyimlemiş ülkelerin tersine Şili'de, nefret söylemi kabul edilebilecek ifadeler ile ilgili yasal kısıtlamalar yoktu. Devletin olaylarla ilgili resmi tarihi (komisyonlarda belirlenen, demokratik hafıza) ve çoğul ya da genişletilmiş anlatıların yanısıra (bellek mekanları, mağdurlar, yakınları ve akademi tarafından) inkarcılık da toplumda neredeyse eşdeğerli bir biçimde birlikte var olur.

2018 yılında, cinsiyete dayalı şiddet ve kadın-erkek eşitsizliğine karşı, liderlerinin büyük bir bölümü kadın üniversite öğrencileri olan, Feminist Mayısı olarak bilinen uzun protestolar düzenlendi. Talepleri toplumun diğer kesimlerinde de yankı buldu.

Aynı yıl birçok çevre aktivisti şüpheli biçimde hayatını kaybetti. Mapuche bölgesi olarak bilinen ülkenin güney kesimi büyük bir polis baskısı altındaydı. Halk hükümete serzenişte bulunuyor ve davalarını savunuyordu.

Tüm bu anlatılanlara rağmen, örgüt ve siyasi partilere resmi katılım ve oy kullanma oranları düşük kaldı.

13 Barrios, L. A. (2015). Televisión y memoria: a 40 años del golpe de estado en Chile. Revista Comhumanitas, 6(1), 189-204.

9. 2019 Protestoları, Toplumsal İsyan (Revuelta Social)

2019'un Ekim ayındaki protestolar toplu ulaşım ücretlerine yapılan zamlar sebebiyle başlamıştı. Oysa, kısa sürede büyüyen bu kitlesel sokak gösterileri, yaşam pahallılığını, düşük ücretleri ve sağlık hizmetlerinin ulaşılmazlığını ortaya koydu. Son yıllarda, politik kesime karşı genel hoşnutsuzluk ve bu hareketliliğin asıl motivasyonu olan ülke Anayasa'sının kendisi de dahil, kurumlara duyulan güvensizlik artmıştı.

Bunlar 2010'larda büyük sosyal hareketleri başlatan taleplerin aynısıydı. İnsanlar 'HAYIR' kampanyasında vaadedilen 'Mutluluğu' talep etmeye başlamıştı. Revuelta Social boyunca atılan sloganlardan birisi de demokrasiye dönüşün 30 yılına işaret eden '30 pezos değil, 30 yıldı' sloganıydı.

Başkan Sebastián Piñera 19 Ekim Cumartesi gecesinden itibaren olağanüstü hal ve sokağa çıkma yasağı ilan etti. Hareketlilik birkaç saat içinde ülkenin diğer bölgelerine de yayıldı. Sokaklardaki tanklar ve askeri birlikler, 70 ve 80'leri yaşayanlara korku dolu hatıraları anımsatıyordu.

İnsanlar polis şiddetine tepki verdi ve eylemler büyüdü. Ulusal İnsan Hakları Enstitüsü protestolarda 3400'den fazla sivilin hastahaneye kaldırıldığını, 8000 sivilin de ilgisiz durumlarda gözaltına alındığını tespit etti. Ayrıca Silahlı Kuvvetler ve Carabineros'un kötü muamele ve işkence yaptığı vakaları da ifşa etti. Uluslararası Af Örgütü, Inter Amerikan İnsan Hakları Komisyonu, İnsan Hakları İzleme Örgütü, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği gibi kuruluşlar tarafından yürütülen soruşturmalarda devlet görevlilerinin önemli insan hakları ihlalleri işlediği belirlendi. Hükümet, bazı özel olaylarda polis şiddetinin varlığını kabul etti ama bu ihlallerin sistematik olmadığına hükmetti.

İnsanlar sokaklarda bir tek şey talep ediyorlardı: insanca yaşama hakkı. Gösterilere yanıt olarak hükümet, emekli aylıklarında, sağlık hizmetlerinde, maaşlarda ve kamu yönetiminde reformları da içeren bazı önlem paketleri duyurdu. Aynı zamanda, sosyal hareketlere karşı ayrımcı bir biçimde, anti-vandalizme ve anti-terörün yanında, kamu alanlarının yeniden inşasına yönelik güvenlik önlemleri de uygulanmaya başlandı. Saldıran devlet görevlilerine karşı güvenlik önlemleri olmaması bunların cezasız kalacağı hissini güçlendirdi. Devam eden durum, neler olduğuna dair (diktatörlük süresince ve bugün) konuşma gereksinimine bir katman daha ekliyor. Bu bize tekerrürün yaşanmayacağı vaadinin pek de sağlam olmadığını gösterdi.

2020'nin Kasım ayında politik partilerin çoğu yeni bir anayasa tasarısı hazırlanması konusunda anlaşma imzaladılar. 2020'nin 25 Ekim'inde yapılan referandumda yurttaşlara bu tasarı sürecinin ve tasarıyı hazırlayacak mekanizmanın arkasında olup olmadıkları soruldu. Halkın büyük bir çoğunluğu (%78) yeni anayasa tasarısının hazırlanmasını seçti. Tasarıyı hazırlayacak yapı olan, dünyada ilk kez cinsiyet eşitliğinin uygulanacağı, yerli nüfusun da temsil edileceği ve üyeleri 2021 Mayıs'ında özellikle bu amaçla seçilen Anayasa Kurultayı için ise % 79 destek çıktı. Anayasa Kurultayı çalışmalarına 4 Temmuz 2021'de başladı.

Demokrasinin gelişmesi ve iyileşmesi amacıyla Kurultay'ın insan haklarına saygıyı ve ölen ve zarar görenleri gözetecek yeni bir adalet sürecini temel alacağını umuyoruz.

Bibliyografya

Mac-Clure, O., & Garretón, M. A. (2019). Revisitando la elección de Allende en 1970: Lo que revelan encuestas aplicadas en la época 1. Tempo Social, 31, 235-261.

Iglesias, A. P. (2009) Revolución y lucha armada:¿ una relación necesaria? El Movimiento de Liberación Nacional-Tupamaros y el Movimiento de Izquierda Revolucionaria en sus inicios (1965-1973). Encuentros Latinoamericanos, 96.

Kornbluh, P. (2003). The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability (The New Press).

*documents revelation 2014
https://www.foreignaffairs.com/articles/chile/2014-05-22/what-really-happened-chile
https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v21

*documents revelation 2017
https://www.ciperchile.cl/2017/11/09/nuevos-cables-de-la-cia-revelan-dinero-encubierto-para-una-radio-el-mercurio-y-la-dc/

Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura (2004). Informe de la Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura. Gobierno de Chile

Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación (1992). Informe de la Comisión Nacional de Reparación y Reconciliación. Gobierno de Chile

Rumié Rojo, S. A. (2019). Chicago Boys en Chile: neoliberalismo, saber experto y el auge de una nueva tecnocracia. Revista mexicana de ciencias políticas y sociales, 64(235), 139-164.

Mathias, A., Páez, D., Espinosa, A., Sandoval, S., Alzugaray, C., Arnoso, M., Cárdenas, M., da Costa, S., Reyes, C., Rimé, B, & Zubieta, E. (2020). The association between Truth Commissions evaluation, emotional climate and institutional trust: comparison and meta-analysis of surveys in six South American countries (La relación entre la evaluación de las Comisiones de la verdad, el clima emocional y la confianza institucional: comparación y metanálisis en seis países de Sudamérica). International Journal of Social Psychology, 35(2), 203-245.

Sotomayor, F. I. (2019). Malestar, acción colectiva y movimientos sociales en chile:(2001–2017). Revista Ciência & Saberes-UniFacema, 4(2), 1137-1151.

Barrios, L. A. (2015). Televisión y memoria: a 40 años del golpe de estado en Chile. Revista Comhumanitas, 6(1), 189-204.

https://www.usip.org/sites/default/files/resources/collections/truth_commissions/Chile90-Report/Chile90-Report.pdf
National Comission of Truth and Rencociliation - Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación (Retting Report, 1992)

i. Part I https://pdh.minjusticia.gob.cl/wp-content/uploads/2015/12/tomo1.pdf
ii. Part II https://pdh.minjusticia.gob.cl/wp-content/uploads/2015/12/tomo2.pdf
iii. Part III https://pdh.minjusticia.gob.cl/wp-content/uploads/2015/12/tomo3.pdf

National Comission of Political Prision and Torture – Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura (Valech Reports)

i. Valech I (2004) https://bibliotecadigital.indh.cl/bitstream/handle/123456789/455/informe.pdf?sequence=4&isAllowed=
ii. Valech II (2011) https://bibliotecadigital.indh.cl/bitstream/handle/123456789/600/Informe-ValechII.pdf?sequence=5&isAllowed=y

BÖLÜM 2: ARJANTİN, 1976

1. Darbe ve Öncesi

1970'lerin Arjantin'ini düşündüğümüzde, Soğuk Savaşı, Küba Devrimi'nin tüm Latin Amerika'da yarattığı yankıları ve çoğunluk partisi olan Peronist Parti'nin 20 yıl yasaklanmasının etkisini hatırlarız. 1960 hareketleri, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de farklı bir sosyal aktör tarafından yönetiliyordu: Gençlik. Savaş sonrası ekonomik patlama, gençlerin, önceki kuşakların yaşadığı maddi baskılardan ve aile dayatmalarından sıyrılıp politikleştikleri koşulları yarattı.

Arjantin'deki bu manzara, içinde kendine özgü siyasi, ekonomik ve sosyal süreçleri de bulunduruyordu. Birincisi, üretken profil ve kalkınma stratejileri, 1950'lerden itibaren güçlü bir ulusötesi sermaye varlığı ile yeniden tanımlandı. İkincisi, işçiler ve egemen sınıf arasında, Peronist deneyimin ve bunun sendikal ve siyasi hareketler üzerindeki etkilerinin 1960'larda sonlanmasına neden olan özel bir gerilim unsuru söz konusuydu. Kurumsal istikrarsızlığın olduğu bir bağlamda, siyasi gücün vesayetinde, inatçı ve batılı yaşam biçiminin dışındaki her harekete şüphe ile yaklaşan bir askeri güç sağlamlaştırıldı. Bu kesimler, "ulusal güvenlik" kavramını yeniden tanımlayarak devlet gücünü ellerinde tutmak için uğraşıyordu. Her tür muhalefeti "devlete karşı yıkıcı faaliyete" indirgeyen Ulusal Güvenlik Doktrini "iç düşman" olarak tanımlananlara zulüm edilmesini teşvik ediyordu.

Arjantin hükümeti en az yüz yıldır kendi sivil toplumuna şiddet uyguluyordu ama 1970'lerin ortalarından itibaren siyasi, sendikal ve kültürel hareketlere karşı yasal ve yasadışı baskıların şiddeti ve sıklığı arttı. Bir bütün olarak ele alındığında bu eylemler "Devlet terörü' olarak adlandırıldı. Bu tanım, Devlet'in kaynaklarının, şiddet uygulamak için, kanunsuz bir biçimde kullanılması anlamına gelir. Aynı zamanda, vatandaşların yasalarla korunan hak ve güvencelerinin tümüne zarar veren, büyük ve sistematik bir şiddet kullanımını da ifade eder. Bu anlamda devlet gücü genel bir korku ve felç hissinin yansımasıdır.

1974'un sonundan itibaren sol partilerle, silahlı örgütlerle ve sendikalarla bağlantılı kişiler, entellektüeller, sanatçılar ve din temsilcileri saldırılara ve suikastlere uğradı ya da ülkeyi terk etmeye zorlandı. Bu eylemlerin, Alianza Anticomunista Argentina (AAA olarak bilinir) olarak adlandırılan, Peronist partinin muhafazakar kesimleri ve silahlı kuvvetler ile ilişkili, yerel, bölgesel ve ulusal yetkililer tarafından gözetildiği açık olan, silahlı, aşırı sağ bir örgüt tarafından gerçekleştirildiği düşünülüyordu.

"Yıkıcı grupların eylemlerini ortadan kaldırmak", anayasal hükümetin, 1975'in ortalarından itibaren silahlı güçleri ülkenin farklı bölgelerinde konuşlandırmak için kullandığı gerekçeydi. Bu yolla hangi birey ve grupların "içerideki düşman" olduğu da tanımlanıyordu. Silahlı sol örgütlerin yanı sıra siyaset, din, kültür alanından muhalif ve eleştirel kişiler, işçi ve öğrenciler de bu tanımın içine giriyordu.

Devletin yarattığı terör, mağdurlara ve doğrudan etkilenenlere destek sağlayabilecek sosyal kumaşın incelip, zayıflamasına neden oldu. Bu, suça karışanlara bir süre için dokunulmazlık sağladı. Buna rağmen, baskının boyutu, nüfusu yoğun şehirlerde halkın gözü önünde gerçekleşmesi, binlerce siyasi mahkuma dair raporlar, hayatta kalanlar ve mağdur yakınları, diktatörlüğün son yıllarında direniş hareketinin yayılmasına ve büyümesine ortam yarattı.

2. Belirli Baskı Biçimleri

1970'lerde Arjantin'de yaşanan baskı ve siyasi şiddetin kendine özgü doğasını anlayabilmek için öncelikle ülkede 1930 ile 1976 yılları arasında altı darbenin gerçekleştiğini, bunların hepsinin belli askeri kesimler tarafından yapıldığını ve farklı ekonomik ve politik gruplar tarafından desteklendiğini göz önüne almak gerekir. Dolayısıyla, 24 Mart sabahı radyodan duyduğu haberler Arjantin toplumunu çok da şaşırtmadı. Çoğu kimse bunu, siyasi sistemimize 46 yıl önce yerleştirilen rutinin bir parçası olarak gördü. Oysa, zaman geçtikçe insanlar yeni ve farklı bir şeyle karşı karşıya olduklarını farkettiler.

Arjantin'deki son diktatörlüğün belirgin özelliği neydi? Neydi onu diğerlerinden ayıran? Akla ilk gelen yanıt, doğal olarak, devlet terörizmidir. 20. yüzyılda Arjantin'deki tüm diktatörlükler, toplumu hizaya getirmek için yasaya aykırı tutuklamaları ve siyasi zulmü kullandı. Bunların hepsinde siyasi faaliyetler yasaklandı, aydınlar, bilim insanları, sanatçılar ve politikacılar sürgüne zorlandı. Fakat, bu en sonuncusunda olanlar daha önce görülmedik bir sistematiklik içinde ve boyutta gerçekleşti. Ayrıca, gözaltında kayıplar temel baskı yöntemi haline geldi. "Kayıp" sözcüğü o zamandan beri Arjantin toplumu için yeni bir anlam kazandı ve yeni korkuları somutlaştırdı. Her ne kadar en yaygın varsayım olsa da, tabiri caizse, son sivil-askeri diktatörlüğün diğerlerinden farkını baskı yönteminde görmek, adam kaçırma, işkence ve kayıpları kendi içlerinde bir son olarak gösterdiğinden anlayabilme kapasitesini sınırlar. Siyasi analizlerin içini boşaltır ve onları mutlak ahlak ve suçluların ruh sağlığı düzlemlerine yerleştirir ve bırakır; böylece, soykırım suçluları hapse atıldığında, tekerrür tehlikesi kalmamıştır. 1976-1983 döneminin neden istisnai olduğunu anlamak için burada, kısaca, yeni bir model öneregeğiz. Ana varsayım, sadece baskı yönteminin değil, amaçların da istisnai olduğudur.

Kendisinden 1976 ve 1983 arasındaki döneme başka bir açıdan bakma fikrini aldığımız Juan Villarreal,[1] son diktatörlüğün ayırt edici özelliğini askeri örgüt değil sosyal yapının tepesindeki sıra dışı bir güç yoğunlaşması olduğunu ve bunun gerileyen bir sosyal süreç çerçevesinde başarıldığını belirtir. Hakimiyetin temellerini güçlendirmek ve madun sınıfları parçalamak niyetiyle büyük bir sosyal yeniden yapılandırma gerçekleşir. Yazar, 1930'larda başlayan ve zayıf bir demokratik hükümetle askeri darbeler arasında gidip gelen dönemin, hem Arjantin toplumunda genel seviyede hem de egemen sınıfın kendi içinde yaşanan hegemonya krizinin bir sonucu olduğunu söyler. Villareal düşüncelerini, kapitalist bir ekonomi çerçevesinde politik ve ekonomik süreci istikrarsızlığa iten "yukarıda heterojen, aşağıda homojen yapı" olarak özetler.

Egemen sınıfın farklı kesimleri kendi içlerinde gelişme ve sermaye birikimi modelleri üzerinde savaşırken, yönetilen sınıf, 1945'te elde edilen siyasi parti kimliği ve son 50 yılın sanayileşme süreci vasıtasıyla kendilerine üretim ve birikim modellerini sorgulayabilme yeterliliği sunan homojen yapının keyfini sürmektedir. Bir başka deyişle, varlıklı sınıfın kesimleri arasında çözümsüz çatışmalar, milliyetçilik ve liberalizm üzerinden ifade edilen ideolojik kırılmalar, egemenlik içinde çözülemeyecek bir yukarıdan aşağıya parçalanmadan bahseden siyasi çelişkiler bulunuyordu. Bunun bir örneği, iç pazara yönelmiş orta-ölçekli toprak sahipleri ile ihracat yapan büyük üreticiler arasında ya da tarımsal girişimcilerle sanayiciler arasındaki çatışmalardır. Öte yandan, sanayi ve halk kesimi arasındaki, Peronizm ile temsil edilen ittifak istikrar bozucu bir sanayi-işçi ekseniydi.

Bu durumla karşı karşıya kalan askeri kuruluş çatışmayı pek de başarı kazanmadan çözmüş bir aktör gibi görünüyordu. 1976 diktatörlüğü toplumsal durumu tersine çevirerek bu gidişe bir son vermeyi hedefledi: sermayenin açıkça kazanan ve baskın bir kesimi ile sosyal liderlikte homojenlik (finansal ve tarımsal sermaye) sağlandı; buna karşın yalnızca devlet terörünü değil, aynı zamanda sanayi işçilerinin ağırlığını azaltan sanayisizleşmeyi, kurumsal ifade biçimlerinin engellenmesi için sendikaların kapatılmasını, kendi patronu olan işçilerin toplumsal varlığını güçlendiren ücretsiz emeğin büyümesini ve doğal ve bireysel tüm dayanışmaları parçalayarak, ülkenin kültürel, siyasi ve ekonomik yapısını değiştirmek için gereken tüm yolları da içeren bir "kavruk toprak" stratejisi aracılığıyla egemenlik altındaki sınıflarda heterojenliği yarattı.

24 Mart 1976'dan sonra hiçbir yetkili tarafından resmi olarak tanınmayan tutuklamaların sayısı büyük bir hızla arttı. Çok sayıda tanığın ifadelerine göre, gözaltına alınanlar gizli merkezlere götürülüyor ve sistematik işkence biçimlerine maruz kalıyorlardı. Bu işkencelerin amacı, mahkumları duygusal olarak çökerterek eylemleri ve militan ağları hakkında bilgi almaktı. Sistematik işkencenin sürekliliği insanlıktan çıkaran bir etki yapıyor, mağdurun dış dünyayla tüm anlamlı bağlarını koparıyordu.

İşkencenin dayak atmaktan elektrik şoku vermeye kadar çeşitli fiziksel biçimlerinin yanı sıra, başkalarına (aile üyeleri, eşler ve arkadaşlar da dahil) yapılan işkenceleri izlemeye zorlamak, hakaret ve onur kırıcı muamele gibi psikolojik işkence yöntemleri de uygulanıyordu. Baskı aynı zamanda erkek ve kadınlara karşı farklı cinsel şiddet biçimlerini, özellikle hamile ve doğum yapan kadınlara zalimce muameleleri ve şiddetin cinsiyetçi tarafını sergileyen başka yöntemleri de içeriyordu.

Baskıcı eylemlerin doğasındaki gizlilik, sorumlulara korunaklı bir alan yaratıyordu. Korunan ve teşvik edilen bu eylemlerdeki düşmanlık, siyasi anlaşmazlık, maddi hırslar, intikam, ve cinsel arzular gibi kişisel nedenler, paradoksal bir biçimde sistematik bir hale geliyor ve bu, kurbanların savunmasızlığını arttırarak bir başıboşluğa, tutukluların evlerinin soyulması ve yağmalanmasına olanak yaratıyordu.

Bazen mahkumlar, tıpkı tutuklanmaları gibi, gizli gözaltı merkezlerinden ve hapishanelerden keyfi bir biçimde salıveriliyorlardı. Ama baskının mağdurlarının çoğu en son göz altına alındıklarında yerlerde ya da merkezde görülmüşlerdi. Bugün artık devlet terörizmi sırasında kaybolanların tutuklu oldukları yerlerin içinde ya da dışında öldürüldüklerini biliyoruz. Bazıları işkence seanslarında öldü, bazıları vuruldu ve isimsiz olarak bir mezara gömüldü. Bazılarının uyuşturucu verilerek denize ya da nehire atıldığı, cansız bedenlerin bazen kıyıya vurmasıyla ve "ölüm uçuşu" dedikleri bu cinayetlere dahil olanların ifadeleriyle ortaya çıktı.

1 Villarreal, Juan. "Los hilos sociales del poder" in Jozami, Eduardo et. al. Crisis de la dictadura argentina. Política económica y cambio social. Buenos Aires, Siglo XXI, 1985.

İlk askeri cunta:
Jorge Rafael Videla, Emilio Eduardo Massera, Orlando Ramón Agosti - Yemin, 1976

3. Sistematik Çocuk Kaçırmalar ve Kimlik Hırsızlıkları

Baskıdan çocuklar da farklı ve özellikle acımasız bir suçun mağdurları olarak payını aldı: Ailelerinden koparılıp, başkalarına verildiler. Söylediğimiz gibi, kurbanların büyük bir bölümü 18 ile 35 yaş arası genç insanlardı. Çoğunun çocuğu vardı, bazı kadınlarsa hamileydi. Çocuklar, birçok vakada, aileleri ile birlikte kaçırılıp gizli gözaltı merkezlerine yollandı. Aksi durumda ise evde terk edildiler, sokaklarda bırakıldılar ya da komşulara verildiler. Öte yandan, hamile kadınlar gizli gözaltı merkezlerinde tutuluyor, bebeklerini tutsaklık altında doğurmaya zorlanıyorlardı. Bu çocuklara sonra ne oldu? Başkaları tarafından sahiplenildiler. Bu süreçte iki yol izleniyordu: İlkinde doğrudan (genellikle ordu ile bağlantılı) bir aileye veriliyor ve onlar da çocuğu kendi çocukları gibi nüfuslarına kaydettiriyordu. Bunlar sivil ya da ordu mensubu aileler, hatta bazen çocuğu kaçıranın kendisi oluyordu. Bu çocukların bazen daha doğmadan önce başkalarına vaat edildiğini ortaya çıkardık. Diğer yol ise, çocuğu yasal olmayan yollarla evlatlık vermekti.

Diktatörlük, artık yetişkin olan bu çocukları kendi kimliklerinden mahrum etti. O yıllarda yaklaşık 500 çocuk kaçırıldı. Abuelas de Plaza de Mayo (Mayıs Meydanı Büyükanneleri), bu çocukları bulmak amacıyla 1977'de kuruldu. Kuruluş bugüne kadar 130 vakayı çözdü; buna rağmen 350'den fazla vaka hala aydınlanmadı. Bazılarının doğup doğmadıklarını bile bilmiyoruz. Bugün 40 yaşlarında olanların birçoğu biyolojik anne ve babalarının kim olduğunu hiç öğrenemediler.

Bu suç ülkenin dört bir yanında bulunan, asker ve güvenlik güçlerinin yetkisindeki gizli gözaltı merkezlerinde işlendi. Ordu, Deniz Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Polis Teşkilatı ve diğer ulusal ve yerel güvenlik birimleri bu suça iştirak etti. Siviller de katıldı: doktorlar, ebeler, hakimler ve sosyal güvenlik kuruluşları sistematik olarak işlenen bu suçta anahtar bir rol oynadılar.

Çocukların aranmasına çok erken başlandı. Diktatörlüğün ilk yıllarından itibaren akrabaları, ulusal ve uluslararası mecralarda çocukların kaybolduğunu ifşa etmeye başladı. Büyük bir kısmı halihazırda Madres de Plaza de Mayo'nun (Mayıs Meydanı Anneleri) parçası olan bir grup kadın bu konuda örgütlenmeye başladı. Böylece Abuelas de Plaza de Mayo yıllar içinde "kayıp çocuklar" sorununa eğilen ana kuruluşa evrildi ve bu konumunu pekiştirdi.

Plaza de Mayo Anneleri ve Büyükanneleri Çemberi, 1981, Archivo General de la Nación, República Argentina

4. Demokrasiye Geçiş

Askeri rejimin başlangıçtaki gücü ve desteği 70'lerin sonuna doğru azaldı. Bahsettiğimiz gibi, baskının kurbanları ağırlıklı olarak sosyal ve politik aktivistler, işçiler, öğrenciler ve onların sendika ve örgütleriydi. Bunların tüm faaliyet ve gösterileri 1976'dan beri engelleniyordu ve korku toplum genelinde felç etkisi yaratmıştı. Buna rağmen, 1979'dan itibaren sesler yavaş yavaş yükselmeye başladı. Bu seslerden birisi de diktatörlüğün ilk zamanlarından itibaren askeri güçler tarafından alınan çocuklarını aramaya başlayan ve devlet terörünü ifşa ederek örgütlenen mağdur yakınlarına aitti.

Bunlardan ilki 1975'te oluşan "Politik Nedenlerle Tutuklu ve Kayıp Yakınları' grubuydu. Sonra, 1976'da Mayıs Meydanı Anneleri ve ardından 1977'de Mayıs Meydanı Büyükanneleri oluştu.

Bu gruplar ilk yıllarda faal üyeler açısından çok küçüktü ama zamanla mağdur sayılarıyla birlikte faal üye sayıları da hızla arttı. Anneler ve Büyükanneler'in Mayıs Meydanı'nda düzenledikleri gösteriler yeni bir eylem biçimi sunuyor, "mağdurları sağ salim dönmeleri' talebi ile her Perşembe günü toplanan insanların sayısı artıyordu.

Aynı zamanda sürgündeki Arjantinliler de harekete geçmeye başladı. Her vaka ile ilgili ifadeleri ve bilgileri düzenleyip, derleyen ve bunları uluslararası kuruluşlara sunarak Arjantin'in insan hakları ihlallerini gözler önüne seren ilk önce bu gruplar oldu. Bu yolla güçlü ilişkiler kurup seslerini diğer ülkelerde de duyurabildiler. Sürgündekiler ülkemizde insan hakları ihlali yapıldığını uluslararası ölçekte duyurmak için çalıştı.

Uluslararası baskının sonucunda, Inter Amerikan İnsan Hakları Komisyonu 1979'da ülkeye bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu olay ulusal ve uluslararası boyutta çok büyük yankı yarattı. Komisyon üyeleri binlerce ifade aldı ve hayatta kalanların ifşa ettiği gözaltı merkezlerini ziyaret etti. Bu malzeme, işlenen suçlarla ilgili daha sonraki soruşturmalar için çok önemliydi.

Aynı zamanda ülkede bir dizi ekonomik kriz yaşanıyordu. Rejimin neoliberal politikaları da krizdeydi. Halk arasında hükümet ile ilgili hoşnutsuzluk gittikçe büyüdü. Aşırı baskının olduğu bu ortamda, sendikalar yavaş yavaş protestolar düzenlemeye başladı. Kriz tırmandıkça, sanayiciler de hükümetle ayrılıklarını göstermeye başladılar. Öğrenci hareketleri de uyanıyordu ve ordu ile pazarlık yapmaya çalışan farklı siyasi partiler kurdukları ittifak arayıcılığıyla demokrasiye geçiş için bastırmaya başladı.

1982'deki Malvinas savaşına işte böyle bir politik zayıflık ortamı ve ekonomik krizde girildi. Bu savaşı başlatma kararının altında askeri hükümeti meşrulaştırma gereksinimi yatıyordu. Ordu, Malvinas Adaları gibi tarihsel önemi olan ulusal bir davayı kullanarak halkın desteğini almaya çalışıyordu. Aslında bunu başardılar da; iki ay boyunca halk coşkulu bir vatanseverlik duygusuna kapıldı. Diktatörlük karşıtları bile savaşı destekledi. Hükümetin kontrolündeki medya, Arjantin'in savaşı kazandığını ve adaların geri alınacağını duyuruyor, savaşla ilgili sahte haberler yapıyordu. Gerçekler ise farklıydı: doğru dürüst bir eğitim almamış, henüz yetişkin bile sayılamayacak gencecik askerler, çok zorlu şartlarda, kendi komutanları tarafından açlık ve soğuğa terk edilmiş halde, dünyanın en güçlü donanmalarından birine karşı savaşı kaybediyordu. Savaş, beklendiği üzere, Haziran ayının ortalarında, Arjantin askerlerinin hazin yenilgisiyle sonuçlandı. Bu yenilgi diktatörlüğün sonu anlamına geliyordu.

Arjantin halkının hali haraptı. Ekonomik krizin şokunda, askeri rejimin baskısından bunalmış kitlelerde huzursuzluk gittikçe arttı; ordu için demokrasiye geçiş kaçınılmazdı. Düzenlenen çeşitli gösterilere hükümet sert yanıt verdi; yine de 1983'te geçiş yavaş yavaş başlamıştı. Yıkımla gelen bir geçiş süreciydi; pazarlık mümkün değildi.

Raúl Alfonsín, diktatörlük boyunca işlenen suçların faillerinin yargılanacakları sözünü verdiği güçlü bir kampanyanın ardından, 10 Aralık 1983'de hükümeti devraldı. Alfonsín'in yargılama politikası, davaları kısa ve sınırlı tutmayı hedefliyordu. Bunun altında yatan neden, 70'lerin başında yaşanan şiddet olaylarının başlamasında, askeri güçlerin komutanlarının yanı sıra devrimci örgüt liderlerinin de sorumluluğu olduğu görüşüydü. Burada fark, bu yüzleşme başladığında ordunun devlet yönetimine el koyduğu ve o noktadan sonra çatışmalarla ilgisi olmayanlar da dahil, tüm topluma zarar verecek biçimde, çok sert bir şiddet uyguladığıydı. Arjantin'de "iki şeytan teorisi" olarak bilinen bu yorum birçok sorunu barındırıyordu ve araştırmacılar ve aktivistler tarafından çok eleştirildi; ama o dönemin yargılama politikasının yapısını yine de bu yorum belirledi ve Ulusal Kayıp Kişiler Komisyonu'nun raporunda açıkça ifade edildi. Bu rapor "Nunca Más" (Bir Daha Asla) adıyla 1984'te yayınlandı ve ülkede en çok satan kitap oldu. Komisyonun çalışmalarının sonucu olan bu rapor, hafıza, gerçek ve adalet mücadelesinde bir dönüm noktası kabul edilir.

Bir diğer dönüm noktası ise, ülkeyi 1976 ve 1982 yılları arasında yöneten dört kurulu onaylayan askeri şeflerin insanlara karşı işledikleri suçlar nedeniyle yargılandıkları Askeri Cunta mahkemesidir. Alfonsín'in bu politikadaki başarısı, hakimlerin bu suçlara karışan tüm ordu ve emniyet mensuplarının yargılanacakları hükmünü verdiği mahkemenin kendi kararı ile sınırlanmıştı. Bu durum, hala aktif görevde olan birçok asker ve polisin aleyhinde çok sayıda davanın açılmasına neden oldu. Bu gruplar, bütün demokratik sistemi tehlikeye atarak, yargılanmalarını önlemesi için hükümete baskı yapmaya başladı.

Plaza de Mayo Büyükanneleri, 1987'deki eylem

Politik durum gittikçe daha gergin hale gelirken Alfonsín iki yasanın çıkarılmasına karar verdi: 1986'nın Aralık ayında çıkarılan "Punto Final" (Son Nokta) yasası ile, yeni iddiaların kayda geçmesi ve kovuşturmanın yapılması için bir son tarih belirlendi. Haziran 1987'de Ulusal Hükümet'in gönderdiği ve Ulusal Meclis'in onayladığı "Due Obedience" (Zorunlu İtaat) yasası ile tüm alt ve orta rütbeli ordu ve emniyet gücü mensuplarını suçlamalardan ve cezalardan kurtardı. Tüm bu süreçler boyunca, toplu mezarların aranması için inisiyatifleri harekete geçiren, yargı süreçlerini takip eden, her geri adım karşısında sokaklarda protestolar düzenleyen ve 1986 ve 1987'de hükümetin faaliyetlerine karşı imza kampanyaları başlatan insan hakları hareketleri başroldeydi.

Aşırı enflasyon, sıkıyönetim, yağmalamalar ve erken başkanlık seçimi ile birlikte, devasa boyuttaki ekonomik kriz 1989'da Arjantin'in yeni bir devlet başkanı seçmesiyle sonuçlandı: Carlos Menem yüzyılın ortasındaki refah devletini geri getireceği vaadiyle 1989 Mayıs'ında göreve geldi. Vaadini yerine getiremeyeceği kısa sürede belli oldu. Ekonomi alanındaki neoliberal yaklaşımının yanı sıra, geçmişte yaşanan insan hakları ihlalleri konusundaki politikası, devlet görevlileri ya da silahlı örgüt mensubu siviller arasında ayırım yapılmadan 70'lerdeki siyasi şiddete karışanların affedilmesinin gerekliliği ve partiler arasında sağlanacak uzlaşmayla geçmişin travmalarını unutarak geriye bakmadan ilerlemenin ülke için en iyi yol olduğu fikrinden ibaretti. Ona göre hafıza ülkenin gelişmesinin önündeki bir engeldi. Hükümetin ilk ayında, asker ve gerillalar için af çıkarılmasının gündemde olduğu duyuruldu (Acuña ve Smulovitz: 2007, 72). Bu noktada tanımlanması gereken, kararın resmiyeti, kapsamı ve uygulanacağı zamandı ve hükümet içinde en büyük anlaşmazlığı da bu konular yarattı. Hükümetin görüşü kabul görmedi ve bu, anketlere %68'lik bir muhalefet olarak yansıdı. En güçlü muhalefet insan hakları hareketinden geldi; Alfonsín hükümetinin sonunu getiren politik ve ekonomik krizin etkileri (dış borç ödemelerinin durdurulması, hiper-enflasyon, sıkıyönetim, başkanlığın planlanandan önce el değiştirmesi, vs.), toplumun başka kesimlerinde de rahatsızlık yaratıyordu. Karar resmileştiğinde sokaklarda gösteri ve eylemler düzenlendi; fakat bunların kapsamları ve etkileri o kadar düşüktü ki hükümet icraatlerine hiçbir şey olmamış gibi devam etti. Af kararının duyurulduğu tarih Temmuz 1989 idi ve o yılın Ekim ayında uygulama konduğunda itiraza ya da istifaya hiç zaman kalmamıştı.[2] Hükümet ülkenin huzura kavuşması gerektiğini savunarak konunun kapanmasını önerdi. Önerilen bu sözde barış, Truva Atı idi. Nitekim 1989 seçimleri biter bitmez Başkan o kadar ileri gitti ki "Düşüncem özünde Arjantin toplumuna barış getirmektir, çünkü yaraları kapatıp, ülkeye iyilik getirmediği belli olan geçmişi tamamen unutmalıyız." bile dedi. Tüm başkanlık sürecinin belirgin özelliği olan, mizah ve alaycılığı harmanlayan üslubu ile Menem, son askeri diktatörlük boyunca insanlığa karşı işlenen suçların kovuşturulması konusundaki tutumunu böyle ortaya koymuştu.

5. Hafıza, Hakikat, Adalet, Geçiş döneminde Adalet- Demokrasinin Mevcut Durumu

Menem hükümeti tarafından 1989 ve 1990'da çıkarılan af kararları, diktatörlük mağdurlarının ve ailelerinin örgütleri için net bir yenilgiydi. Aynı zamanda, bölgede özgün ve örnek bir vaka olan yargılama politikası için de fren etkisi yaptı. Buna rağmen, bu örgütler 1990'larda suç duyurularının yanı sıra Son Nokta ve Zorunlu İtaat yasaları ile kapatılan davaların yeniden başlaması taleplerini sürdürdü. 1990'ların ilk yarısında, kayıtsızlığın egemen kılındığı bir ortamda bu faaliyetler gerileme gösterse de, 1995'ten sonra durum değişti ve toplumun hafızası yeniden canlandı. Bunda en önemli pay, kayıpların çocuklarının oluşturduğu bir örgüt olan HIJOS'un (Hijos por la Identidad y la Justicia contra el Olvido y el Silencio), Mayıs Meydanı Anneleri ve Büyükanneleri'nin adalet taleplerine verdiği desteğe aitti. Bu yeni nesil değişik bir eylem yöntemi geliştirdi: "escrache" ya da "teşhir" protestosu. Sloganları "adalet yoksa escrache var" idi; hiçbir ceza almamış eski suçluları belirliyor, evlerinin önünde, mahallelerinde, komşularını uyarıyor ve tüm topluma teşhir ediyorlardı. Bu yolla, insan haklarını ihlal etmiş, işkence ve cinayetlerden sorumlu kişilerin aramızda özgürce dolaştıklarını hatırlatıyor ve onlara sosyal bir ceza veriyorlardı.

Aynı zamanda devlet terörizminin mağdurlarını anma ve onurlandırma törenleri artıyor, gizli gözaltı merkezi olarak kullanılan yerler birer birer ortaya çıkıyordu. 1996'da ilk ifşa edilen ve çevresinde yaşayanların örgütlendiği, sözde "Athletic Club" denilen yer oldu. Aynı yıl gerçekleşen darbenin 20. yıldönümü yürüyüşüne, uzun yıllardır yapılmadığından, çok büyük bir kalabalık katıldı. Halk verdiği desteği tazeledi. Bu noktaya kadar devlet, anma çabalarına kayıtsız kaldı ama 90'ların ikinci yarısından itibaren gittikçe etkinleşen bir rol üstlendi. Bunun yansımalarına örnek olarak, belediye kararıyla 1997'de Buenos Aires'deki Memory Park'ta açılan Devlet Terörü Kurbanları Anıtı ve 1998'de Rosario'da açılan Hafıza Müzesi verilebilir. 1990'ların ikinci yarısı bilim insanları tarafından "hafıza patlaması" dönemi olarak tanımlanır.

2001'in Aralık ayında patlak veren ekonomik, sosyal ve siyasi kriz Arjantin'in insan hakları hareketleri ve bu hareketlerin talepleri için bir dönüm noktası oldu. 2001 krizi, diktatörlüğün devlet terörü vasıtasıyla dayattığı neoliberal sosyal ve ekonomik modelin krizi olarak kabul edildi. Bu nedenle diktatörlüğün ve o yıllarda işlenen suçların cezasız kalması yeniden halkın gündeminde en önemli yere oturdu.

2003 Mayıs'ında, devlet başkanlığını devralırken yaptığı konuşmada Néstor Kirchner, diktatörlüğün kırıp geçirdiği bir kuşağın parçası olduğunu söyledi. Aynı yıl Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, "İnsan haklarının savunulması Arjantin Cumhuriyeti'nin gündeminin merkezindedir. Bizler Mayıs Meydanı Anneleri ve Büyükanneleri'nin çocuklarıyız." ifadelerini kullandı.

Bugünkü senaryoyu anlayabilmek için, insan hakları konusundaki bu yeni ulusal politikanın dönüm noktalarını irdelemek gerekir. Devlet başkanı Kirchner, 2004 yılında, darbenin yıldönümü törenini sembolik bir yerde düzenledi: Darbe döneminde ülkenin en büyük gözaltı merkezlerinden birisi olarak kullanılan Deniz Kuvvetleri Teknik Okulu. Devlet başkanı bu hareketiyle, diktatörlüğün yaşattığı zulüme yıllarca sessiz kalan devlet adına Arjantin halkından özür diledi ve mekanın artık Deniz Kuvvetlerine ait olmayacağını, bir anma mekanına dönüştürüleceğini duyurdu. Aynı gün, sembolik ama etkili bir kararla, diktatörlerin Ulusal Askeri Okul'un Şeref Bahçesi'nde bulunan fotoğraflarının kaldırılmasını emretti.

Ertesi yıl, yani 2005'te, Ulusal Anayasa Mahkemesi Son Nokta ve Zorunlu İtaat kanunlarını anayasaya aykırı ilan etti ve diktatörlüğün suçlarının yeniden yargılanmasının yolunu açtı. Davaların yeniden açılması, bu suçların hukuki değerlendirmelerindeki büyük değişim sayesinde mümkün olmuştu. 1980'lerde yapılan ve diktatörlüğün işlediği suçları adi suçlar olarak ele alan yargılamaların aksine, bunlar artık insanlığa karşı işlenmiş suç olarak değerlendiriliyordu.

2 Carlos H. Acuña y Catalina Smulovitz. "Militares en la transición argentina: del gobierno a la subordinación constitucional", en Anne Pérotin-Dumon (dir.). Historizar el pasado vivo en América Latina. Copyright ©2007 Anne Pérotin-Dumon http://etica.uahurtado.cl/historizarelpasadovivo/es_contenido.php

O yıllarda, kültür ve eğitim alanında birçok yeni karar uygulamaya geçirildi. 2006'dan itibaren, 24 Mart, Ulusal Hakikat ve Adalet Hafızası Günü ilan edildi ve ülkenin tüm okul müfredatlarına zorunlu ders olarak eklendi. Aynı dönemde, diktatörlük süresince gizli gözaltı kampı olarak kullanılan simgesel mekanların belirlenmesi, mülkiyetlerinin alınması ve hafıza mekanlarına çevrilmesi sürecini desteklemek amacıyla Federal Hafıza Mekanları Ağı kuruldu. Buna bağlı olarak yapılan yoğun çalışmalar sonucunda, baskılar ve ailelerin kurdukları örgütlerin suç duyuruları ile ilgili arşivler bulunup düzenlendi; büyük bir bölgesel arşiv ağının yanı sıra 2006'da Ulusal Hafıza Arşivi oluşturuldu. İnsan hakları örgütlerinin rehberliği ve liderliğiyle gerçekleşen bu ve diğer faaliyetler, demokratik dönemin önceki hükümetlerinin uyguladıkları politikalardan farklı bir biçimde ilerlemeyi hedefliyordu.

İnsan hakları örgütlerinin hafıza, hakikat ve adalet için demokratik yollarla mücadelesi, ortamın elverişsizliğine rağmen 2003'te başlayan, en büyük faydası taleplerin devlet politikalarına dönüşmesi olan sürecin temellerini kurdu (CELS, 2016: 3). Devletin üç temel organının ve Başsavcılığın eşzamanlı kararlılığı o zamandan itibaren insanlığa karşı suçların yargılanması ve bir dizi kamu politikasının geliştirilmesine olanak sağladı. Davaların yeniden açıldığı 2021 Eylül'ünden itibaren, mahkemeler toplam 264 vakada insanlığa karşı suç işlendiğine hükmetti ve yaklaşık 1044 kişi ile ilgili mahkumiyet kararı verdi.

ESMA, Bellek Mekanı, 2021

24 Mart 2019. Darbenin 43. yıldönümü için eylem. Kaybolanların yüzlerinin yer aldığı bayrağı taşıyan insanlar.

Mağdurların ekonomik, sosyal, hukuki ve sembolik tazminleri ile ilgili politikalar genişletildi. Mahkemede ifade vermek, sesini duyurabilmek, psikolojik destek almak ve kendilerini kaçıranlarla yüzleşebilmek olanağı, kurbanların uzun zamandır yanıt bekledikleri taleplerin yerine gelmesi demekti.

Ve son olarak, devlet terörü yıllarında kaçırılan çocukların bulunmasına yönelik, devlet tarafından desteklenen faaliyetlerin yaygınlaştırılması sayesinde büyükanneler torunlarına, aileler çocuklarına yeniden kavuştu.

Özetle, Arjantin'de yaşanan, çok geniş bir toplumsal uzlaşma seviyesine ve tersine çevrilmesi zor bir kurumsal dinamiğe doğru ilerleyen bir süreçtir ve bölge ve dünya için sembolik anlam taşır.

Bibliyografya

Kayıplar Komisyonu Raporu
http://www.desaparecidos.org/nuncamas/web/english/library/nevagain/nevagain_001.htm

https://www.cels.org.ar/web/wp-content/uploads/2016/12/IA2016-01-memoria-verdad-justicia.pdf

https://library.fes.de/pdf-files/bueros/argentinien/12772.pdf

Calveiro, Pilar. Poder y desaparición. Los campos de concentración en Argentina. Ediciones Colihue, Buenos Aires, 2008.

Crenzel, Emilio. La historia política del Nunca Más. Buenos Aires, Siglo Veintiuno, 2008.

Duhalde, Eduardo Luis. El Estado Terrorista Argentino. Quince años después, una mirada crítica, EUDEBA, Buenos Aires, 1999. Cabe aclarar que la primera edición de este trabajo corresponde al año 1984.

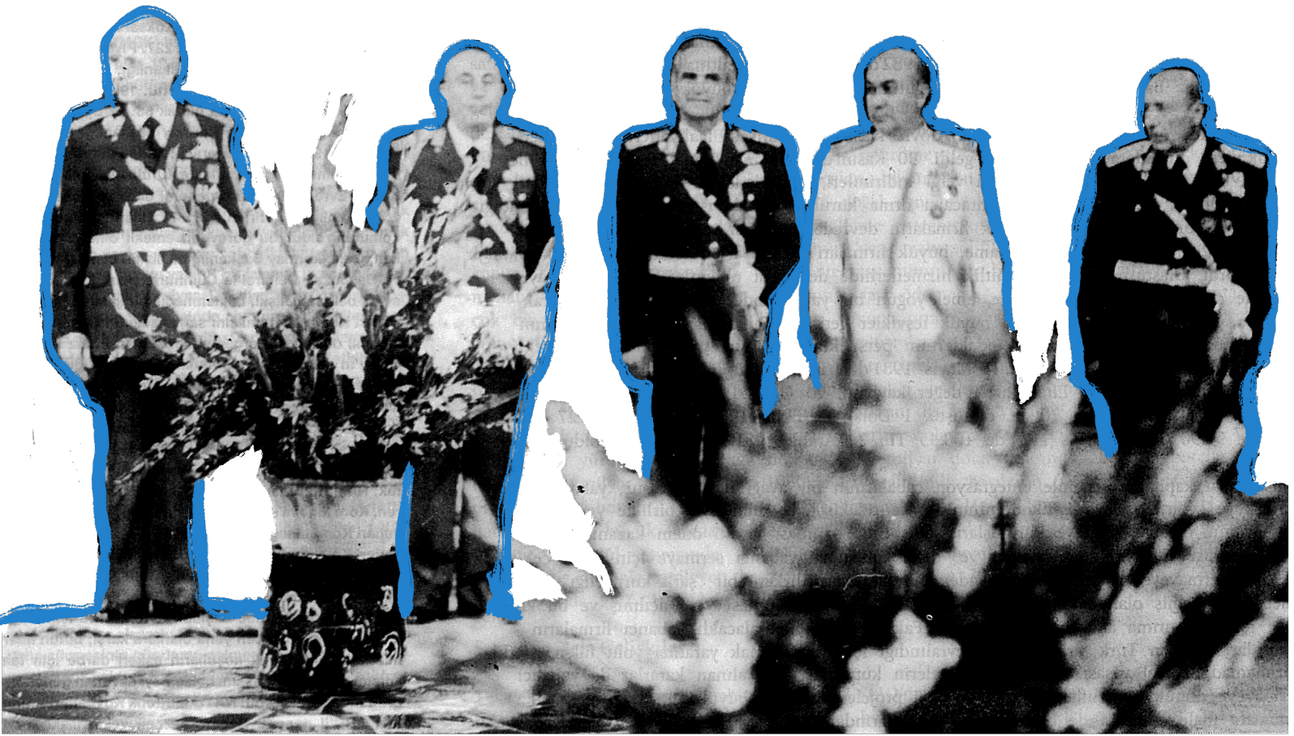
Feierstein, Daniel. El genocidio como práctica social. Entre el nazismo y la experiencia argentina. Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2011.

Villarreal, Juan. “Los hilos sociales del poder” in Jozami, Eduardo et. al. Crisis de la dictadura argentina. Política económica y cambio social. Buenos Aires, Siglo XXI, 1985.

Carlos H. Acuña y Catalina Smulovitz. “Militares en la transición argentina: del gobierno a la subordinación constitucional”, en Anne Pérotin-Dumon (dir.). Historizar el pasado vivo en América Latina. Copyright ©2007 Anne Pérotin-Dumon

http://etica.uahurtado.cl/historizarelpasadovivo/es_contenido.php

BÖLÜM 3: TÜRKİYE, 1980

1. Darbe ve Öncesi

Küresel bir olgu olarak 1968 Baharı ayaklanması, farklı ülkelerde farklı direniş biçimlerine esin kaynağı oldu. Türkiye'de ise, sosyalist öğrenci hareketlerinin yanısıra köylü ve emek örgütlenmelerinin, sendikal faaliyetlerin üzerindeki etkisi başta olmak üzere o dönemin bölgesel ve Soğuk Savaş politikaları yanında yerel sosyo-politik gelişmeleri ile birlikte incelenebilir. Üniversiteler ve öğrenci dernekleri, demokratik ve özerk üniversite talebi başta olmak üzere, toplumsal eşitsizlikler ve devrimci fikirler etrafında örgütlenenler için birer merkez haline geldi. Kampüsler aynı zamanda sosyalist fikirlerin ülkenin farklı yerlerinden gelenler arasında yayılmasına da alan sağladı. Bu dönem boyunca üç uluslararası dalganın Türkiye'deki sosyalist hareketin biçimlenmesine ve siyasi hedeflerine etki ettiğini görüyoruz: Avrupa Öğrenci Hareketi; Asya, Latin Amerika ve Afrika'daki ulusal bağımsızlık mücadeleleri ve anti-emperyalist savaşlar ve son olarak Çin Kültürel Devrimi.[1] Bu hareketlere ek olarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin komünizmi, ideolojik olarak bir dizi sosyalist fraksiyonu şekillendiren 4. dalga olarak yerini aldı. Bunlar 70'ler boyunca Türkiye'de birçok sosyalist/sol grubu etkiledi ve hem teorik hem de pratik anlamda geçmişten belirgin bir kopuşu tetikledi.

Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965'te Meclis'te 15 sandalye kazanan ilk sosyalist parti oldu ve başlarda öğrenciler de dahil olmak üzere toplumun farklı ilerici kesimlerinden destek aldı. Sosyalizm fikri ve buradan hareketle öğrenci hareketi güçlendikçe parlamentarizmden devrimci harekete doğru kaydı ve TİP ile arasındaki bağlar koptu. TİP'in sosyalizm ve Marksizm'le ilgili algı ve fikirlerine göre farklı sosyalist öğrenci grupları ve dernekleri ortaya çıktı ve bunlar zamanla, 20'li yaşlarının başında olan Deniz Gezmiş (THKO), Mahir Çayan (THKP-C) ve İbrahim Kaypakkaya (TKP/ML TİKKO) gibi ikonik öğrenci liderlerinin önderlik ettiği kitlesel sosyalist hareketlere dönüştü. 1968 ruhu otonom öğrenci hareketinin esin kaynağı oldu, bu ise sonrasında Marksizm'in teorik tartışmalarından koparak ilericilerin, öğrencilerin, işçilerin ve köylülerin gerçek taleplerine odaklanmanın ve böylece örgütlenmenin ve radikalizmin gücünü fark etmenin yolunu açtı. 70'lerde, Anti-Amerikanizm ve anti-emperyalizm, toplumun farklı kesimlerinden büyük destek gören ideallerdi. Boykotlar ve işgaller, özellikle ülkenin önemli üniversitelerinde, öğrencilerin akademik ve sosyal taleplerini açıkça ilan etmek için sık sık başvurdukları eylemlerdi. Öğrencilerin demokratik uygulamaları deneyimlediği forumlarda yeni dayanışma fikirleri pekişti ve aşağıdan yukarı bir direniş inşa edildi. Sadece değiştirilmesi gereken düzeni değil, önceki kuşakları ve onların sosyalizm ve aktivizm anlayışını da sorgulayan gençliğin gerçekten güçlendiği bir dönemdi. Kürt öğrenciler 'Doğu Geceleri' gibi faşistlerin hedef aldığı etkinliklerde direnişin aktif özneleri olarak kendilerine bir alan buldular.

1 Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, kitap 7, sayfa 2094

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi
İletişim Yayınları, 1988

Öğrenci hareketi güçlendikçe, boykotlar ve işgaller arttıkça karşı tepkiler de daha şiddetli ve silahlı oldu. Neticede öğrenci hareketi toplumun geniş kesimleriyle birleşti ve bu, devletin devamı için değil başka bir gelecek tahayyülü için hayallerini demirledikleri yeni bir sosyal düzen için mücadeleyi ateşledi. Sosyalist hareketler 1968'in bu devrimci fikirlerinden doğdu ve sonraki onyıllarda kendi içlerinden çıkan sosyalist fraksiyonları ve hareketleri şekillendirdiler.

1967 ve 1969 yılları arasında Türkiye İşçi Partisi Kürtlerin maruz kaldığı sosyal ve politik eşitsizliklere odaklanan "Doğu Mitingleri'ni" düzenlemişti. İlk miting 16 Eylül 1967'de Diyarbakır'da gerçekleşmiş ve burada bulunanların büyük bir kısmı eşit vatandaşlık ve kimlik hakları talebinde TİP'e katılmıştı. Kürt devrimciler çoğunlukla kendi sosyalist yayınlarının çevresinde, kendi politik gruplarını oluşturmak için daha geniş sosyalist hareketlerden ayrılırken Kürt hareketi ivme kazanmaya devam ediyordu.

Kitlesel eylemler doruk noktasına işçilerin 15-16 Haziran eylemleriyle ulaştı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 13 Şubat 1967'de kuruldu ve kısa sürede hükümet ve burjuvaziyle dostane pazarlıklar yürüten Türk-İş'e karşılık işçiler için bir alternatif oldu. Adalet Partisi (AP) Hükümeti DİSK'in varlığını tehdit eden anayasaya aykırı bir kanun tasarısı hazırladı. Bu hamle, 15-16 Haziran'da fabrikalarından çıkıp İstanbul'un merkezine doğru yola çıkan DİSK ve Türk-İş işçilerinin düzenlediği en büyük yürüyüşlerden birini tetikledi. Çok sayıda işçi ve sendikacı tutuklandı ve sıkıyönetim ilan edildi. 22 Ağustos 1970'te yasa tasarısı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından imzalanarak yasa haline getirildi. İşçilerin 15-16 Haziran direnişi kendilerinin gücünü fark edecekleri ve toplumda siyasi bir değişim mücadelesinin önderliğinin güçlü bir müttefiki olarak meşrulaşmalarını sağlayan bir ivme yarattı. DİSK sonraki 10 yılda siyasi arenada toplu pazarlık ve grev için mücadele eden sendikaları güçlendirerek daha fazla işçiyi örgütledi. Bu direniş daha sonra farklı gruplara ayrılacak olan gençliği de mobilize etti.

Daha kesin ifadelerle, Türkiye'deki gençliğin 68'i hem dönemin öğrencilerine hem de işçilerine farkındalık ve güven sağlayan kendiliğindenlik, yaratıcılık ve kitlesellikle tanımlanabilir. Bağımsız tiyatro grupları (Devrim için Tiyatro, sokak tiyatroları ve işçi tiyatroları), SinemaTek ve Marksist klasiklerin yayınlanması ülkedeki coşkulu ve üretken kültürel yaşama katkıda bulundu.

Bütün bu gelişmelere paralel olarak, 1967 ile 1971 arasında çiftçilerin mücadelesi radikal bir biçimde büyüdü. Çiftçiler arasında iki büyük grup vardı: toprak sahibi olmayanlar ve küçük üreticiler. Bunlar toprağın adil dağılımını da içeren toprak reform taleplerini toprak ağalarına ve devlete yönelttiler. Büyüyen bu mücadelede anti-emperyalizm unsurunun da gittikçe belirginleştiğini görüyoruz. Köylüler Odabaşı, Gölpınar, Beyceli ve başka birçok kasabada yaptıkları toprak işgalleriyle gazetelerde sık sık yer aldı ve bunları kitlesel gösteriler takip etti.[2] Yaşanan toprak işgalleri basında da yer alıyordu. Köylüler bu süreçte öğrencilerin toplu desteğini aldılar.

Öte yandan kadınların solda ilk kitlesel mobilizasyonu Devrimci Kadın Dernekleri, (daha sonra Devrimci Kadınlar Derneği Federasyonu'nu oluşturan) Ankara Kadın Derneği ve 1975'te İstanbul'da kurulan İlerici Kadınlar Derneği oldu. Bu derneklerin ardından Demokratik Kadınlar Federasyonu'nun öncülü olan Demokratik Kadınlar Birliği kuruldu. 1975 ve 1980

2 ibid. p. 2136

yılları arasında binlerce kadın antifaşist mücadelede aktif roller alarak bu derneklerde örgütlendi; kürtaj meselesi, cinsiyet eşitsizliği ve işsizlik konuları etrafında bir mücadele ördüler. Bu birliklerin hedefleri içinden çıktıkları siyasi örgütlere bağlı olarak farklılık gösteriyordu, dolayısıyla başlangıçtaki hedefleri kadınları antifaşist mücadeleye katılmaları için politize etmekti. Bu süreçte, kadın mücadelesi sosyalist mücadelenin bir uzantısı olarak ve kadınların kurtuluşunun bilinmeyen bir gelecekte kurulacak sosyalist düzenle gerçekleşeceği düşüncesinde kendini göstermiştir.

Gittikçe ivmelenen bu hareketlerin, mücadelelerin ve devrimci örgütlenmenin hızı, bazıları şehir gerillaları olan binlerce öğrencinin gözaltına alındığı, liderlerinin öldürüldüğü ya da ölüm cezasına çarptırıldığı 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'yla kesildi. Bu süre boyunca, arkadaşlarını hapisten ya da idamdan kurtarmak için bu grupların aralarında dayanışma ördüğüne; aynı zamanda ordunun genç ve eğitimli nüfusa çok sert ve acımasız saldırılar gerçekleştirdiğine tanık oluruz. Liderlerinin aniden tutuklanması bu sol grupların hareketliliğini büyük ölçüde durdurdu. Liderleri ise hapishanelerde işkence gördü, bazıları ise öldürüldü. 1971 Askeri Muhtırası'ndan sonra Kürt grupları da aynı şekilde hedef alındı ancak Kürt hareketi 80'lerde de güç kazanmaya devam etti.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi
İletişim Yayınları, 1988

Her şeye rağmen sosyalist hareketler ve liderlerinin mirası 71 Muhtırası'ndan uzun zaman sonra bile devam etti. Birçok yeni oluşum ortaya çıktı ve sosyo-ekonomik çöküntü içindeki toplumdan hızla destek kazandı. Bu siyasi mahkumların birçoğu CHP - MSP Koalisyon Hükümeti'nin 1974 Affı'yla serbest bırakıldı ve 71 öncesi varolan temel sosyalist çizgilerden ayrışarak daha fazla sayıda sosyalist hareket oluşturmuş oldular.

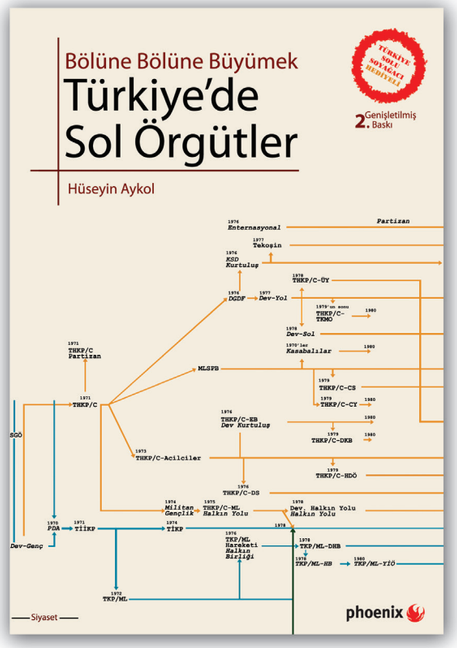
Genel olarak 1970'lerin sonunda Türkiye, köylü, işçi ve öğrencilerin kitlesel hareketler gerçekleştirdiği bir ülkeydi. Sosyalist gruplar ve/veya ulusal hareketler ideolojik olarak birbirlerinden ayrılırken, bazıları devrime giden yolun silahlı mücadeleden geçtiği düşüncesindeydi. Devrimci düşüncelerin ve sosyalizmin yükselişi doğal olarak Devlet'ten büyük askeri eğitim ve malzeme desteği alan kendi düşmanlarını yarattı. Aşırı milliyetçiler, kontr-gerilla, Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücüler sosyalist gruplarla şiddetle savaşmak için elele verdiler. Sadece devrimci gruplar değil, meslek örgütleri ve sendikalar da ülkenin dört bir yanında büyük kalabalıklarla örgütleniyordu. Bunların arasında DİSK (Devrimci İşçi Sendikası konfederasyonu), TÖB-DER (Türkiye'nin en büyük öğretmen derneği), TÜM-DER (Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği), gibi kitlesel gücü yüksek meslek örgütleri ve sendikalar da bulunuyordu. Bu sendika ve derneklerin liderlerinden birçoğu Ülkücüler, kontr-gerilla veya aşırı milliyetçiler tarafından hedef alındı ve öldürüldü. 70'lerin sonlarına doğru sosyalistler iş yerlerini güçlü bir biçimde kontrol ediyor ve faşist saldırılara karşı mahalleleri savunuyordu, açıkça 1980'lere giden süreci bu antifaşist direniş tanımlıyor diyebiliriz. Faşist saldırılar, akademisyenlerin, gazatecilerin, öğrencilerin ve sol siyasetçilerin ve liderlerin suikastleri ile 1 Mayıs, Sivas, Çorum, Şavşat ve Maraş katliamları gibi toplu şiddet olayları 70'lerin ikinci yarısında yoğunlaşarak iç savaş sorusunu belirginleştirdi.

Küresel boyutta yaşanan gelişmeler Türkiye'deki iç siyasetin yanı sıra ülkenin 70'lerdeki dış ilişkilerini de etkiledi. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği, uluslararası bir krize neden olan Kıbrıs Operasyonu ve sonrasındaki Amerikan ambargosu ülkeyi siyasi tecritin yanı sıra ekonomik sıkıntıya da sürükledi. Bu dönemde, Ecevit hükümeti niyetlerinin NATO ve CENTO'da kalmak olduğunu belirtse de Sovyetler ve çevresindeki sosyalist ülkelerle yeni ilişkiler kurma çabasına girdi.

11 Şubat 1979'da Şah Muhammed Rıza Pehlevi İran Devrimi ile İslami lider Ayetullah Humeyni tarafından indirildiğinde A.B.D, Körfez bölgesindeki önemli bir müttefikini kaybetti. 24 Aralık 1979'da ise Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal ederek hükümetin başına Babrak Kamal'i (Marksist Afganistan Halkın Demokratik Partisi) getirdi. A.B.D, bölgedeki komünist yayılımını önlemek amacıyla, Carter Doktrini vasıtasıyla Afganistan'daki Mücahitler'i destekledi ve finanse etti.

1970'ler aynı zamanda sermayenin aşırı birikim krizi olarak açıklanabilecek kapitalizmin yapısal krizini de tanımlıyordu. Bu sadece ekonomik bir yeniden yapılandırmayı değil, aynı zamanda siyasi gücün de yeniden yapılandırılmasını ve düzenlenmesini gerektiriyordu.[3] Türkiye 70'lerin sonunda çözülmemiş ekonomik ve sosyal problemlerle, grevlerle ve kısmi bir politik felçle karşı karşıyaydı. İthalat temelli ve iç pazara yönelik modeliyle Türk ekonomisi krizdeydi.

Milliyetçi Cephe Hükümeti (Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi Koalisyon Hükümeti), ekonomik istikrarsızlığı sona erdirmek ve iç pazara yönelik modeli, küresel neoliberal düzenle uyumlu, ihracata yönelik sanayileşmeye

"Bölüne bölüne büyümek" hiç de akıl kârı olmasa gerek. Bununla birlikte, ülkemizin son 100 yılında, bu topraklarda 200'ü aşkın sol örgüt kurulup faaliyet gösterdiyse, bu çeşitlilik biraz da kültürler mozaiğimizden kaynaklanıyor olmalı. Verimliliğiyle ünlü Anadolu toprağı, galiba bu konuda da çok zengin.

Osmanlı'dan günümüze kadar kurulan ve şu ya da bu uzunlukta bir dönem faaliyet gösteren sol örgütleri kitabımıza alırken, onların legal partiler ya da illegal örgütler oluşuna bakmadık. Bu araştırmamızın amacı, sayısı kesinlikle belirlenemeyecek kadar çok olan ülkemizdeki sol örgütleri olumlu ya da olumsuz yönleriyle değerlendirmek olmayıp, onları bir katalog, bir almanak halinde sizlerin dikkatine sunmaktır.

phoenix yayınevi
www.siyasalkitap.com
www.phoenixkitap.com
Şehit Adem Yavuz Sok. 14/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 419 97 81 Faks: 0312 419 16 11

dayanan bir ekonomik politikaya kökten dönüştürmek amacıyla 24 Ocak Kararları'nı açıkladı. Bu paket Başbakan Süleyman Demirel tarafından atanan Maliye Bakanı Turgut Özal tarafından hazırlanmıştı. Özal tarafından önerilen bu yeni model ülkedeki sermayenin yeniden yapılanmasını gerektiriyordu ve devalüasyon, devletin ekonomideki payının küçültülmesi ve tarımsal ürünlerin alımına yapılan desteğin kısıtlanması gibi sert tedbirleri içeriyordu. Üstelik gübre, enerji ve ulaşım için verilenler dışında devlet destekleri kaldırılmıştı. Dış ticaret serbestleştirilmiş, kar aktarımı kolaylaştırılmıştı; yabancı sermaye yatırımları teşvik ediliyor, yabancı sözleşmeli hizmetler destekleniyordu; ithalat kademeli olarak serbest bırakılıyor; ihracat; vergi iadeleri, düşük faizli krediler, üretici ve ihracatçılar için ithalatta gümrük muafiyeti ve teşvik sistemleri sektörlere göre farklılık gösteriyordu. Anahtar, üretim sürecine uygun bir yapı kurmak ve sermaye-emek çatışmasını bunların uygulanmasını engellemeyecek bir yapıya getirmek ve zamanla yerli sermayeyi uluslararası sermaye ile entegre etmekti. Genel olarak bu değişiklikler için Meclis'in dönüşümünde yavaş olduğu hukuki düzenlemeleri yapmak gerekiyordu. 24 Ocak Kararları emek örgütleri tarafından bir saldırı olarak görüldü ve bu da Meclis'in bu tür tedbirleri kabul edip Meclis'ten geçirebilme olanağını kısıtladı. Oysa bu kararlar askeri rejim tarafından çabucak benimsenecek ve 1980 Darbesi'nden hemen sonra uygulanmaya konacaktı. Darbenin olduğu gün IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye masası şeflerinin yanı sıra büyükelçiler de hemen bürokratlara ve yetkililere ulaşıp programda bir değişiklik olup olmadığını öğrenmeye çalıştılar. Rahatlatıcı haber, 16 Eylül 1980'de General Kenan Evren'in programın olduğu haliyle uygulanacağını açıkladığı ve askeri rejimin ekonomik kararlarla ilgili kararlılığını gösterdiği basın konferansı ile geldi. Darbenin ilk günlerinde Turgut Özal'a üst düzey bir pozisyon sunuldu.[4]

Bu süreçte Türkiye Büyük Millet Meclisi darbeden önceki altı ay boyunca bir Cumhurbaşkanı seçemedi. İyi örgütlenmiş, geniş tabanlı siyasi gruplar, dernek ve sendikalar sanayi burjuvazisini zorluyordu. Ekonomik krizin yanı sıra hegemonik kriz de 70'leri belirledi.[5] Ufak bir detay olarak 1978'de Genelkurmay Başkanı'nın görev süresinin bitmek üzere olduğunu da belirtmek gerekir. Başbakan Bülent Ecevit'in mevcut Genelkurmay Başkanı'nın görev süresini uzatması bekleniyordu; ama o Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekli olmaya hazırlanan Kenan Evren'i Genelkurmay Başkanı olarak atamayı tercih etti. Mehmet Ali Birand'ın belgeselinde Ecevit neden General Kenan Evren'i seçtiğini şöyle açıkladı:

> "Politika ile ilgisi olmayan bir general olduğu izlenimine sahiptim. Hatta o kadar yumuşak bir üslubu vardı ki Silahlı Kuvvetler'de, Genelkurmay'da otoritesini kuramayabileceğinden endişe ediyordum."[6]

2. 12 Eylül 1980

Tarihimizin önemli dönemeçlerinden biri olan 12 Eylül 1980'de, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, üyeler Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Nejat Tümer, Kara Kuvvetleri Komutanı General Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Kurulu darbeyi duyurdu, tüm ülkede sıkıyönetim ilan etti. MGK 4 Numaralı Bildiri ile Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne Haydar Saltık'ın getirildiği duyuruldu.[7] Meclis ve Hükümet'i feshetti. Milli Güvenlik Kurulu'nun sonraki bildirileriyle askeri rejim hızla yerleştirildi.

Pinochet'nin darbesinin aksine, 1980 Darbesi'nde CIA vasıtasıyla doğrudan bir Amerikan müdahalesinin söz konusu olup olmadığı hala resmi belgelerle kanıtlanmayı bekliyor. Eski CIA ve Ulusal Güvenlik uzmanı, CIA Ankara Bürosu'nun başı Paul Henze'nin Jimmy Carter'a mesajında, "Bizim çocuklar işi başardı" dediği yaygın olarak bilinir. Henze, 32. Gün 12 Eylül Belgeseli'nde Başkan Jimmy Carter'ın Darbe ile ilgili haberi aldığında Damdaki Kemancı'yı izlemekte olduğunu belirtir ve ekler:

> "İzlemeyi bırakmadı, bırakması için bir sebep yoktu. Bu, temelde olumlu bir gelişmeydi. Ertesi gün Washington'da bir rahatlama hissi hakimdi."[8]

Darbe sadece bahsi geçen hegemonik krizi sonlandırmış görünmüyor, aynı zamanda neoliberal bir düzene giden yolda gereken ekonomik ve sosyal entegrasyonu sağlamak için acımasız bir güç ve baskı vasıtasıyla toplumu yeniden biçimlendiriyordu. Türkiye, bir müdahaleyi meşrulaştırmak için kısmen Türk ordusu tarafından kurgulanan iç savaşın eşiğinde açık bir krizin içindeydi. Darbeden hemen sonra birçok sendika ve derneğin yasaklanması ve kapatılması bu örgütlerin yöneticilerinin ve üyelerinin çoğununun kanun kaçağı durumuna düşmesine neden oldu. Binlerce devrimci gözaltına alındı ve büyük stadyumlarda, öğretmen evlerinde ve hatta devlete ait birçok başka binada işkence gördü. Hapishaneler siyasi kişilerin yanı sıra sıradan vatandaşlarla doluydu. İşkence, tutukluluğun sistematik bir parçası haline gelmişti. Birçok hapishane her rütbeden asker ve kontrgerilla üyeleri tarafından uygulanan işkence teknikleriyle nam salmıştı. Ordu mensuplarının dışında İstihbarat Teşkilatı görevlileri, kontrgerillla üyeleri, doktorlar ve hatta hakimler de ülkenin dört bir yanında yaşanan bu işkence seanslarında hazır bulunuyordu.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi
İletişim Yayınları, 1988

3 Ebru Ozan Deniz, Gülme Sırası Bizde, Metis Yayınları, 2012, İstanbul, sayfa 48
4 Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, ibid. s. 2389
5 Ebru Ozan Deniz, ibid. p. 22
6 Mehmet Ali Birand, 32. Gün Arşivi, 12 Eylül Belgeseli
7 https://bellekmuzesi.org/muze/mgk-bildirileri/
8 Mehmet Ali Birand, 32. Gün Arşivi, 12 Eylül Belgeseli, 1998

Askeri rejim nispeten kısa bir süre içinde Cunta, hapsederek, infaz ederek ya da ülkeden kaçmaya zorlayarak sosyalist solu ve darbe öncesi kendi desteklediği grupları da ezdi. Her ne kadar soldan ve sosyalist soldan bir bütün olarak bahsediyor olsak da sol Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Arap Ortodokslar, Süryaniler, Gürcüler, Lazlar ve Kürtler de dahil olmak üzere farklı etnik ve dini kökenden birçok devrimciyi içeriyordu. Siyasi tutukluların bir kısmı etnik ve dini kökenleri nedeniyle daha fazla işkenceye maruz kaldı. Onları hedef alan bu baskıların gerçek doğasını anlamak için her grubun deneyimlerini ortaya çıkaracak ayrıntılı araştırmalara hala ihtiyaç duyulmaktadır.

General Kenan Evren 20 Eylül 1980'de Oramiral Bülend Ulusu'yu hükümeti kurmak üzere başbakan olarak görevlendirildi. Bülend Ulusu Hükümeti 30 Eylül 1980'de MGK'dan güvenoyu aldı. ve Milli Güvenlik Kurulu ve Bülend Ulusu Hükümeti 1983 seçimlerine kadar ülkeye fiili olarak hükmettiler. Anayasa'yı değiştirerek darbe ve sonrasındaki anti-demokratik uygulamaların temelini atmış oldular. 1982'de hazırlanan ve oylanan Darbe Anayasa'sı bugün hala ülkenin Anayasası olarak hizmet etmektedir. Yıllar içinde birçok kez değiştirilmiş ve üzerinde düzenlemeler yapılmış olsa da hala ülkenin var olan adalet, yükseköğrenim ve seçim sistemlerini belirler.

3. Darbenin sorumluları:

Askeri Sorumlular
Bu başlık altında ilk akla gelen darbeyi planlayan, örgütleyen ve uygulayan askeri sorumlulardır. Milli Güvenlik Kurulu Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, üyeler Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Nejat Tümer, Kara Kuvvetleri Komutanı General Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun, MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık'ın yanında 13 bölgenin sıkıyönetim komutanları da bu kategoriye girmektedir.

Emniyet ve MİT Sorumluları
Askeri sorumluların yanında darbe döneminde işlenmiş insanlığa karşı suçların bizzat uygulayıcısı olan Emniyet görevlileri ve MİT mensupları darbenin sorumluları arasındadır.

Siyasi Sorumlular
Bülend Ulusu Hükümeti, Bakanlar Kurulu üyeleri, hükümetin OHAL Valileri ve Danışma Meclisi üyeleri darbecilerin verdikleri kararları uyguladıkları ve insanlığa karşı işlenen suçların engellenmesi için müdahalede bulunmadıkları için darbenin siyasi sorumluları olarak kabul edilmektedirler.

Sivil İştirakçiler
12 Eylül 1980 Darbesi ve sonrasında genel olarak gözardı edilen bir grup olarak sivil iştirakçiler fiili olarak insanlığa karşı işlenmiş suçlara karışmamış ama bu suçların üstünün kapatılmasına, unutulmasına veya askeri rejim ideolojisinin yerleşmesine katkı sağlayarak dönemin ve dolayısıyla suçların devamını sağlamış bir grup olarak sorumlu tutulmaktadırlar.

9 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi - Darbenin Askeri Sorumluları: https://bellekmuzesi.org/muze/darbenin-askeri-sorumlulari/
10 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi - Emniyet ve MİT Sorumluları - https://bellekmuzesi.org/muze/emniyet-ve-mit- sorumlulari/
11 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi - Darbenin Siyasi Sorumluları https://bellekmuzesi.org/muze/ darbenin-siyasi-sorumlulari/
12 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi www.BellekMuzesi.org

4. Darbenin Bilançosu[13]

1. 650 bin kişi gözaltına alındı ve 90 güne varan gözaltı sürelerinde ağır işkence gördü,
2. 1 milyon 683 bin kişi, komünist, alevi, Kürt, dinci, şeriatçı denilerek fişlendi,
3. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde yargılandı,
4. 7 bin kişi için idam cezası istendi, 517 kişiye idam cezası verildi,
5. 124 kişinin idam cezası Askeri Yargıtay tarafından onaylandı,
6. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı (18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adli suçlu, 1 ASALA militanı),
7. İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis'e gönderildi,
8. 388 bin kişiye pasaport verilmedi,
9. 30 bin kişi "sakıncalı" olduğu için işten atıldı,
10. 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı,
11. 30 bin kişi "mülteci" olarak yurtdışına gitti,
12. 366 kişi "kuşkulu bir şekilde" öldü,
13. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi,
14. 171 kişinin "işkenceden öldüğü" belgelendi,
15. 14 kişi açlık grevinde öldü,
16. 16 kişi "kaçarken" vuruldu,
17. 95 kişi "çatışmada" öldü,
18. 73 kişiye "doğal ölüm raporu" verildi,
19. 43 kişinin "intihar ettiği" bildirildi,
20. 937 film "sakıncalı" bulunduğu için yasaklandı,
21. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu,
22. Siyasi partiler ve sendikalar kapatıldı, çok sayıda siyasetçi gerekçesiz gözaltında tutuldu ve tutuklandı. 23. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi,
24. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi,
25. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi,
26. 31 gazeteci cezaevine girdi,
27. 300 gazeteci saldırıya uğradı,
28. 3 gazeteci silahla öldürüldü,
29. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı,
30. 13 büyük gazete için 303 dava açıldı,
31. 39 ton gazete ve dergi imha edildi,
32. Yüzbinlerce yayına el konuldu ve imha edildi. Sadece Bilim ve Sosyalizm yayınları-na ait 113.607 kitap yakıldı. Yayınevi sahipleri gözaltına alındı, tutuklandı, işkence gördü. İlhan Erdost işkence yapılarak öldürüldü.

13 21 Eylül 1993 tarihinde Nevzat Helvacı tarafından kamuoyuyla paylaşılan rapor https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasi-suruyor-2/
Bu rapordaki kimi veriler yeni veriler ışığında kullanılmamıştır.

5. Belirli Baskı Biçimleri:

Darbenin ardından siyası faaliyetler sert bir biçimde engellendi. Siyasi partilerin faaliyetleri yasaklanmış, partiler feshedilmiş ve ordu gözetimindeki parti liderlerinin politik açıklama yapmaları kanunen yasaklanmıştı. Çok sayıda sendika, meslek örgütü ve dernek ya kapatıldı ya da faaliyetleri durduruldu ve mal varlıklarına el kondu. İşçi sendikaları konfederasyonları DİSK ve MİSK, öğretmenlerin meslek örgütü TÖB-DER bunların arasındaydı. Sendikalar ülkede olağan faaliyetlerini gerçekleştiremiyordu. Sıkıyönetim komutanları sadece grevleri değil aynı zamanda yayınları engelleme yetkisine de sahipti. Darbe sırasında birçok yayınevi kapatıldı ve editörleri, yazarları ve yayıncıları düşünce suçu nedeniyle tutuklandı (Türk ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri). Sıkıyönetim Mahkemeleri 140., 141. ve 142. (düşünce suçları) ve 146. maddeyi (vatan hainliği) binlerce vatandaşa karşı yaygın bir biçimde kullandı. Milli Güvenlik Kurulu'nun askeri mahkemeler ve sıkıyönetim mahkemelerine atadığı hakimler suçlarının ne olduğunu bilmeyen vatandaşları yargılıyor, suçlanan kişilerin kendini savunma hakkı elinden alınıyordu. Elimizdeki tanıklıklara dayanarak söyleyebiliriz ki, avukatlarıyla görüşmelerinin neredeyse olanaksız olduğunu ifade edenler bulunuyor.[14] Bu avukatlardan birçoğu uzun süre dava dosyalarının tümüne erişimlerinin olmadığını da beyan etti.[15] Mahkemeler, gidip gelirken tutuklulara daha fazla işkence yapmak için kullanılıyordu. Bazı vakalarda, savunma avukatları görevlerini yaparken gözaltına alınıyordu. Bu ifadeler, özellikle 80'lerin ortalarında Türkiye'deki hapishanelerinin çoğunda, yaşadıkları insanlık dışı muamelelere ve işkenceye karşı mahkumlar eylem yapmaya başladıklarında uluslararası insan hakları örgütleri tarafından da bir araya getirildi. Diyarbakır, Mamak, Metris ve Erzurum, insanlık dışı muamelelerle nam salmış bu hapishanelerden en çok bilinenleriydi. Özellikle Kürtlerin 5 No'lu Koğuş'ta akıl almaz işkencelere maruz kaldığı Diyarbakır'da Yüzbaşı Esat Oktay Yıldıran gücünü tutuklulara sistematik bir şekilde işkence etmek için kullandı. Mamak'ta ise tutuklular hapishaneyi bir kamp gibi yöneten Albay Raci Tetik'in işkencelerine tabii idiler. Artvin'de Ferit Ildırar ve Ahmet Selek işkence sebebiyle ölümden haklarında dava açılan askerlerden ikisiydi. Uluslararası Af Örgütü gibi birçok uluslararası kurum hapishane ziyaretleri yaptılar ve işkence hakkında ilk detaylı raporları yayınladılar. Bu örgütler ayrıca, özellikle 80'lerin ortalarında Avrupa'ya gelen siyasi mültecilerin de tanıklıklarını topladılar. Mülteciler, bu belgelerin yaratacağı uluslararası baskının hapishanelerdeki işkence ve kötü muameleyi azaltacağı umuduyla, askeri rejimin ve ardından gelen hükümetin insanlığa karşı işlediği suçlarla ilgili farkındalık yaratmaya çalıştılar.[16]

Askeri rejim darbenin hemen başında gözaltı süresini 15 günden 30 güne ve ardından da 90 güne çıkardı. Tanık ifadeleri ve kaynaklar üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda, darbe süresince gözaltında tutulan tüm mağdurların işkenceye maruz kaldığını söyleyebiliriz.[17] İşkence merkezleri sadece karakollar, hapishaneler ve askeri karargâhlar değil, okullar, yurtlar, spor salonları, devlete ait et işleme tesisleri gibi kurumlar ve hatta özel mülklerdi. Kanıtlar yetkililerin insanlığa karşı olarak nitelendirilen suçlar işlediklerini gösteriyor. Bunlardan bazıları şunlardı:

- İşkence
- İnfaz / Keyfi infaz
- Gözaltında kayıplar

14 Delikanlı Eylem, Delikanlı Özlem, Geride Kalanlar Projesi – 1980 Darbesi Sözlü Tarih Araştırması, RIT Kolektif Hafıza Çalışma Grubu, 2012 – 2019 Delikanli Eylem, 1980 Darbesi Sözlü Tarih Araştırması, RIT Kolektif Hafıza Çalışma Grubu, 2020-2022
15 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi Sözlü Tarih Koleksiyonu: https://bellekmuzesi.org/sozlutarih/
16 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi Kaynaklar: https://bellekmuzesi.org/raporlar/
17 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi İşkence Haritası: https://bellekmuzesi.org/iskence-haritasi/

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi
İletişim Yayınları, 1988

İşkence, tutuklu gözaltı merkezlerine getirilir getirilmez, hatta bazı durumlarda evlerinde veya varılacak noktaya gelmeden yolda başlıyordu. Çoğu vakada yakınları tutuklunun nerede olduğunu öğrenemiyordu. Tutukluların bazıları bu işkence seanslarında öldü, bazıları ise ömür boyu kötürüm kaldı. Dayak, elektrik şoku, hem erkeklere hem de kadınlara yönelik cinsel şiddet, yemek ve sudan mahrum bırakmak, hücrede, korkunç koşullarda tecrit, tuvalet kullanma ve temizlenme haklarından mahrum bırakmak ve psikolojik şiddet bu Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi tarafından tespit edilen 45 işkence türü içine uygulanan işkence yöntemlerinden bazılarıydı. Tahliye sonrasında ise baskı yöntemleri zorunlu askerlik, meslekten men etme ve başka şehirde idari takibi zorunlu kılma şeklinde uygulandı.

6. Askeri Rejimden Otoriter Devlete

160 üyesiyle Danışma Kurulu, üzerinde çalıştığı yeni anayasayı 17 Temmuz 1982'de ulusa sundu. Zaman içinde cumhurbaşkanı olarak konumunu güçlendirecek ve 1961 Anayasası'nın sunduğu hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak olan yeni anayasayı anlatmak için General Kenan Evren ülkenin çeşitli kentlerinde bizzat mitingler düzenledi.[18] Referandum 7 Kasım 1982'de yapıldı ve anayasa seçmenlerin %91.4'ünün onayını kazandı. İstanbul, Ankara, Diyarbakır ve Kürt nüfusun çoğunluk olduğu diğer şehirlerde önemli miktarda 'hayır' oyu kaydedildi. Anayasa'nın kabulüyle Evren de yedi yıllık bir süre için cumhurbaşkanı seçilmişti. Göreve 9 Kasım 1982'de başladı. Yeni Anayasa, darbe liderlerine ömür boyu dokunulmazlık veren 15. özel maddeyi de içeriyordu.

Genel seçimler 6 Kasım 1983'te yapıldı; bu 1977'den beri yapılan ilk seçimdi ve aynı zamanda askeri rejimin fiili olarak sonunu da belirtiyordu. Yeni anayasanın ardından, Mart 1983'te siyasi partilerle ilgili yeni bir yasa çıkartıldı. Bu yasayla darbeden önce kurulmuş olan siyasi partiler 10 yıl süresince yasaklandı. Yeni parti kurulabilirdi ama askeri yöneticilerin onayı gerekiyordu. Milli Güvenlik Kurulu tarafından yasaklanmamış olan siyasi partilerin arasında Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) ve CHP'nin devamı niteliğindeki Halkçı Parti ve cunta tarafından kurulan, eski bir general olan Turgut Sunalp tarafından yönetilen Milliyetçi Demokrasi Partisi de bulunuyordu. Seçime katılım oranı %76.6 oldu ve Özal'ın ANAP'ı oyların %45.14'ünü alarak büyük bir zafer kazandı. Özal, 1980 ile 1982 yılları arasında, askeri hükümet döneminde, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuştu. Özal'ın yeni hükümeti Aralık 1983'te göreve başladı. Siyasi partilerin ve politikacıların bu süreçte yasaklı olduğunu göz önüne aldığımızda bu seçimin özgür demokratik bir seçim olmadığı aşikardı. Eski bakan ve milletvekillerinden birçoğu 1986 yılına kadar yasaklıydı, 200'den fazlasının siyasete girmesine 1991'e kadar izin verilmedi.

1984'te ise yerel seçimler yapıldı ve daha önce askeri rejim tarafından yasak getirilmiş siyasetçilerden bazıları mitinglerde görünmeye başladı. Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit de bunların arasındaydı. 1987'de ülkenin büyük bölümünde sıkıyönetim kaldırıldı ama aslında askeri mahkemeler tarafından yargılanan sivillerin sayısı artmıştı. Bu dönem boyunca hapishanedeki sistematik işkenceler ve başta Kürtler'inki olmak üzere sivil hakların kısıtlandığına dair uluslararası raporların hazırlandığını görüyoruz. Özal hükümeti bunlarla ilgili raporları yıllar boyunca göz ardı etmiştir.[19]

1987'de, darbeden sonraki ikinci genel seçimler yapıldı ve 1983'dekinin aksine, birçok siyasetçi ve politikacıya bu yarışa katılma hakkı verildi. Buna rağmen, %10'luk seçim barajı meclise seçilmenin önünde engel yaratıyordu.

7. Sessizlik ve Cezasızlık

1980 Darbesinin özelliklerinden birisi de hem darbe döneminde, hem de "demokrasiye geçişten" sonra, başta işkence, kötü muamele, infaz ve siyasi cinayetler olmak üzere "İnsanlığa Karşı İşlenmiş Suç" olarak tanımlanan insan hakları ihlallerinin faillerinin büyük ölçüde sorumlu tutulmamalarıydı. Araştırmalarımızda Türkiye'de yaygın olarak işlenen, sistematik insan hakları ihlallerini detaylandırdık.[20] Bu denklemde belirleyici bir role sahip olan

18 Tarihsel Adaler için Bellek Müzesi Kenan Evren'in Demeçleri: https://bellekmuzesi.org/wp-content/uploads/2022/09/evrenlercomp.pdf
19 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi Kaynakları: https://bellekmuzesi.org/raporlar/
20 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi İşkence Haritası: https://bellekmuzesi.org/iskence-haritasi/

cezasızlık, darbenin ardından 1980'den itibaren giderek yaygınlaşan ve biçim değiştiren doğal bir devlet refleksine ve kültürüne dönüşmüştür. Arjantin ve Şili örneklerinde de gördüğümüz gibi, cezasızlık sadece Türkiye'ye özgü değildir; ama bu ülkeler arasında darbe sonrası yaşanan deneyimler ve şiddet dolu geçmişle yüzleşme konusunda farklılıklar olduğu aşikar. Türkiye örneğinde, mahkumların serbest bırakıldığı 80'lerin ortasından 90'ların başına kadar Türk Devleti ve Hükümetler bu geçmişle ilgili hiçbir ciddi zorlamayla karşılaşmadı.

Resmi belgelere göre 171 kişinin işkence sonucu öldüğü kabul edildi ama bu dosyalarda suçlular ya "eylemle ilişkilerinin belirlenemediği" ya da "usule dair nedenlerle uzatılmış/genişletilmiş yargı süreci' gerekçesiyle ceza almamış, ya da işledikleri suçla orantılı, uygun cezalara çarptırılmamıştır. Verilen, gerekenden hafif cezalar bile uygulanmadı, çünkü çoğunluğu devlet görevlileri olan failler yakalanamadı. Bu kişiler daha sonra gelen hükümetlerde veya bürokrasi içinde terfiler alarak yaşamlarını sürdürdüler.

Önceki bölümlerde Lucas Massuco, Milena Duran ve Beatriz Águila Mussa, Arjantin ve Şili'de geçiş dönemi adaleti ve uzlaşma dönemlerine dair uygulamaları paylaşmışlardı. Bu iki ülkenin aksine, Türkiye'nin 1980 Darbesi geçmişi 'sessizlikle' tanımlanabilir. Bu, Devlet'in dönemi aydınlatabilecek tüm girişimleri engelleme ve sansürleme çabasının yanı sıra genel olarak toplumun, hatta askeri rejimin hedef aldığı bazı kesimlerin bile kısmen sessiz kalması olarak tanımlanabilir.[21] İnsanlığa karşı işlenen suçlara direniş askeri rejimin hedef aldıkları tarafından örgütlendi:

1. Tüm ülkedeki siyasi tutuklular
2. Tutuklu çocuklarını/eşlerini/yakınlarını destekleyen aileler
3. Siyasi oluşumlar/ örgütler
4. Sivil toplum kurumları

80'lerde hapishanelerin önünde örgütlenen aileler sonunda Türkiye İnsan Hakları Derneği'nin, TAYAD'ın ve ülkedeki birçok kuruluş ve girişimin kuruluşuna giden yolu açmıştır. Aileler cezaevlerinde tek tip kıyafeti zorlayan askeri dayatmaya ve işkenceye karşı direnişi başlatan çocuklarının ve eşlerinin seslerini yükselttiler. Tutuklulara yönelik işkence ve insanlık dışı muamelelerin en vahşileriyle bilinen Diyarbakır, tutsakların açlık grevleri, ölüm oruçları ve aktif direnişleriyle tarihe geçti. 2 Ocak 1981'de tutukluların büyük bir kısmı işkenceyi protesto etmek için açlık grevine başlamış, bu durum hapishanede sürekli bir mücadeleye dönüşmüş, ardından ölüm oruçları başlamıştır. Bu direniş biçimi hemen diğer hapishanelere yayıldı ve cuntanın hapishanelerde yaptıkları hakkında bir farkındalık dönemi başladı. İkinci grev dalgası 1984'te Metris, Sağmalcılar, Mamak, Erzurum dahil olmak üzere ülkenin çeşitli hapishanelerinde devam etti. Açlık grevlerinde 14 kişi öldü.

Metris, Mamak ve Diyarbakır başta olmak üzere ülkenin çeşitli hapishanelerinde kadın mücadelesi, cinsiyete dayalı işkencelere maruz kalmaları ve askeri rejime karşı direnişlerinin kırılmaz bir irade göstermesi nedeniyle ayrıca anılmayı hak ediyor. İşkencecilerin elindeki çocuklarının nerede olduğunu ve durumlarını öğrenmeye çalışan erkek ve kadınların sesleri yükseldikçe ailelerin dayanışması ve mücadelesi de güçlendi.

80'lerin sonunda ve 90'ların başında hapishaneden çıkan tutukluların çoğu yaşamlarına sıfırdan başlamak zorundaydı. Bu bilgiyi tanıklıklarından süzebiliyoruz. Çoğu 20'lerinin başında

21 Ertuğrul Mavioğlu, Alınmayıp Beslenenler, İthaki Yayınları, 5. Baskı, sayfa 25

tutuklanan bu gençlerin o zamana kadarki yaşam deneyimi faşizme karşı mücadeleden ibaretti. Bazıları okullarına geri döndü, askerlik görevini yerine getirdi veya aslında kendilerine uygun olmayan işlerde çalıştı. Mücadelenin bu evresinde insanlığa karşı suçların sorumlularının yargılanması ana hedeflerden biriydi ama hukuki anlamda bir yüzleşme ve hesap sorma süreci yaratılamadı.

Bu dönemde toplumda sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda köklü değişiklikler de görmekteyiz. Her ne kadar askeri rejim, Atatürk imgesi ile kendi yerini sağlamlaştırıyor ve gerektiğinde Kemalizmi kullanıyor olsa da, bu durum aynı zamanda dindar grupların 'komünizmle savaşta' güçlenmesini ve zenginleşmesini sağlıyordu. Darbe lideri Kenan Evren konuşmalarında sık sık Kuran ayetlerinden alıntılar yapıyor ve okullarda din eğitimini savunuyordu.

> " Eğer çocuk din dersini okulda aydın bir öğretmenden öğrenirse, o çocuk kendisine yanlış bilgi veren biriyle nasıl muhatap olacağını bilir ve böylece 'Hayır, öyle değil, biz bunu öğrendik, doğrusu budur' diyebilir. Eğer çocuk öğrenmezse, eğer çocuk aileden hiçbir şey görmezse dini eğitimini nereden alabilir ? Dinin okullarda öğretilmesi laikliğe aykırı değildir. Bizim laiklik anlayışımız din ve devlet işlerinin birbirinden ayırılması ve dinin ileri gelenlerinin devlet işlerine karışmamasıdır."[22]

Darbe Anayasası Sünni temelli din derslerinin sınıflarda zorunlu okutulmasına olanak sağladı ve ülke çapında toplam 56 yeni İmam Hatip okulu açıldı. İşin tuhaf yanı, bir zamanlar askerler tarafından tehdit olarak görülen İslami gruplar darbeden sonra rahatlayıp güçlenecekleri bir ortam bulmuştu. Bu destek, A.B.D denin bölgedeki komünizme karşı İslami grupları destekleyen 'Yeşil Kuşak projesi' ile eş zamanlı gerçekleşti. Bu ortamdan yararlanan İslami hareketlerden birisi de 2016'da bir başka darbe için girişimde bulunan Gülen Cemaati'ydi.[23] Cemaat 80'lerde iyice büyüdü ve 2002'den bu yana ülkeyi yöneten AKP Hükümeti döneminde gücünün zirvesine ulaştı.

AKP Hükümeti için en önemli dönüm noktalarından birisi, Recep Tayyip Erdoğan'ın gücünü pekiştiren ve Parlamenter Sistemi başka bir örneği olmayan bir başkanlık sistemine dönüştürmesine olanak sağlayan 2010 referandumudur. Tüm bu tartışmaların ortasında, darbe liderlerine koruma sağlayan, değiştirilmesi durumunda 1980 Darbesi'nden sorumlu olanlara karşı hazırlanan iddianamelerin kabul edilmesine olanak sağlayacak 15. Madde bulunuyordu.

Teklif edilen anayasal değişiklik 4 bölümde yapılandırılabilir: Darbe liderleri ve askeri personel, ekonomik ve sosyal haklar, bireysel özgürlükler ve hukuki reformlar. Sol kesim, daha fazla özgürlük ve demokrasi getirmek için 82 Anayasası'nın değiştirilmesi gerektiğini savunanlar (bu grup o zamandan beri 'yetmez ama evetçiler' olarak biliniyor) ve teklif edilen Anayasal değişikliklerin Erdoğan'ın gücünü pekiştireceği ve yargı üzerindeki hakimiyetini artıracağı düşüncesiyle 'hayır' oyunu destekleyenler olarak ikiye bölündü. Bu iki grup arasında, özellikle Kürtler'in desteklediği üçüncü yol ise, ne Erdoğan'a 'evet' oyu ne de baskıcı anayasanın kalmasına neden olacak 'hayır' oyunu vermeyip referandumu boykot etmekti. Bu gruplar arasında hangisinin tarihsel olarak haklı çıktığına dair tartışmalar günümüzde de sürmektedir. Referandum 12 Eylül 2010'da yapıldı ve Hükümet oyların %58 'evet' oyunu aldı. Yüksek Seçim Kurulu'nun referandum sonuçlarının onayına dair 851 numaralı kararı 24 Eylül 2010 tarihli Resmi Gazete'de yayınlandı.

22 Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi, Kenan Evren'in Konuşmaları, 12 Eylül 1982 - 9 Kasım 1983 / Burdur Konuşması 1 Ekim, 1982, sayfa 31
23 Ahmet Şık, 000Kitap 'Dokunan Yanar', Postacı Yayınevi, 2012, İstanbul, sayfa 14

Referandum, 15. Madde ve 1980 Darbesi etrafında gelişen hararetli tartışmaların ardından 12 Eylül davası başladı. Avukat Emel Atatürk'ün inceleyip hazırladığı 12 Eylül Davası zaman çizelgesi cezasızlığın nasıl tekrar tekrar ortaya çıktığına ışık tutuyor:[24]

> • 2010 referandumundan hemen sonra, 13 Eylül 2010'da, çok sayıda bireyin yanı sıra insan hakları örgütleri (İnsan Hakları Derneği, Mazlumder, vs.) Ankara Adliyesi'ne giderek darbeye karışanlar ve onlara yardım edenler hakkında suç duyurusunda bulundu. Dava dilekçeleri askeri darbe gerçekleştirmek ve bu dönemde insanlığa karşı işlenen suçlar ile ilgiliydi. Ocak 2012'de Ankara'daki bir Türk mahkemesi, darbenin hala hayattaki iki lideri General Kenan Evren ve General Tahsin Şahinkaya'ya karşı darbedeki sorumlulukları ile ilgili suç duyurularını kabul etti. Ankara Cumhuriyet Başsavcı Vekilliği'nin kararı ile bahsi geçen suç duyuruları ile ilgili takipsizlik kararı çıktı ve buna göre dosyanın Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderilmesine karar verildi. Anayasa uyarınca, Türk Ceza Kanunu'nun 146/1 Maddesi'ne göre ağırlaştırılmış müebbet cezası istemiyle, darbeden sorumlu tutulan tüm üyeler değil, sadece Milli Güvenlik Kurulu'nun hayattaki son iki üyesi Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya için ve sadece 02.01.1980'de ve 12.09.1980 ile 06.12.1983 tarihleri arasında işlenmiş suçlar için, " Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı zor kullanarak, kısmen ya da tamamen değiştirmek ya da ortadan kaldırmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin işleyişini önlemek ya da fesih etmek amacıyla girişimde bulunmak" suçlamalarıyla bir dava açıldı.
>
> • İddianame, 1977'in 1 Mayıs kutlamaları, 16 Mart Katliamı, Sivas, Maraş ve Çorum Katliamları'nın yanı sıra birçok akademisyen ve gazetecinin öldürülmeleri gibi Darbe'den önce yaşanan önemli olayların tanımlamalarını içeriyordu. Buna rağmen dava sadece "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni zor kullanarak ortadan kaldırmaya çalışmak" suçlamasıyla açıldı ve insanlığa karşı işlenmiş suçları içermedi. Tanık ifadelerinde, elektrik verme, cinsel taciz ve tecavüz, Filistin askısı, kum torbası ile dayak, köpeklere ısırtmanın ve psikolojik işkence de dahil sistematik ve yaygın işkence uygulamalarının, bunların yaşandığı hapishane ve gözaltı merkezlerinin ayrıntılı tarifleri yer alıyordu. Bunlar ve diğer insan hakları ihlalleri cezaya tabi tutulmadı. Ayrıca birçok siyasi partinin, insan hakları örgütlerinin ve tanıkların müdahale talepleri reddedildi. Darbe liderleri Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya suçsuz olduklarını, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesine uygun hareket ettiklerini savundular. Şahinkaya ayrıca 12 Eylül'ün tarihi bir olay olduğunu ve böyle olayların mahkemelerce değil, ancak tarih tarafından yargılanabileceğini iddia etti.
>
> • Sadece iki sanığa indirgenmiş ve darbe ile ilgili en basit bir kanıtın bile Milli Güvenlik Kurulu ve Milli İstihbarat Teşkilatı gibi ilgili devlet kurumlarından getirtilemediği davada ilk mahkeme kararı yaklaşık iki yıl sonra Ankara'da verildi. (ACM 2014/137 E. 2014/81 K. K Tarih 18.06. 2014) Mahkeme sanıkların suçlu olduğuna hükmetti. Karar sanıklar tarafından temyize götürüldü. Bir yıl boyunca hiçbir tebliğ hazırlanmadı.
>
> • 9 Eylül 2015'te Yargıtay Başsavcılığı davanın ölüm nedeniyle düşürülmesi gerektiğini belirtti. Yargıtay, 21 Haziran 2016 tarihinde verdiği (16.CD. 2015/5859 E.-2016/4175 K) numaralı kararı ile, davanın zaman aşımına tabi olduğunu ama sanıkların ölümü nedeniyle bir karara yer olmadığına karar verdi ve davayı ölüm sebebiyle düşürdü.

24 Avukat Emel Ataktürk, 12 Eylül - Yayımlanmamış ön makale, İstanbul

• Kararı yeniden gözden geçiren Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi (2016/330 E-2017/127 K), 4 Mayıs 2017 tarihli celsede bozma kararına uydu ve Temyiz Mahkemesi'nin kararıyla uyumlu olarak davanın zaman aşımına tabi olduğuna, ama sanıkların ölümü nedeniyle karara yer olmadığına hükmetti, TCK 64/1 ve CMK 223/ 8. gerektirdiği üzere ölüm sebebiyle düşme kararı verdi.

• Karar, tekrar, bu kez şikayetçiler tarafından, temyiz edildi. Bir başka deyişle, yerel mahkemenin yeni Türk Ceza Yasasına uygun olarak verdiği davanın ölüm nedeniyle düşmesi kararı, bozma için zemin kabul edildi ve Türk Ceza Kanunu uyarınca sanıkların ölümü nedeniyle davanın düşmesine karar verildi.

• Davanın reddinin üzerine dosya üçüncü kez 10. Ağır Ceza Mahkemesi'ne gönderildi. Ankara 10. Ağır Ceza Mahkemesi, 12 Nisan 2019 tarihinde, 6 yıl süren davanın karar celsesinde Yüksek Temyiz Mahkemesi 16. Ceza Dairesi'nin bozma kararına bir kez daha uydu.

• Mahkeme heyeti, 12 Eylül davasının ölmüş sanıkları Kenan Evren ve Tahsin Çetinkaya'ya karşı açılan kamu davasının ölüm sebebiyle düşmesine karar verdi.Mahkeme ayrıca sanıkların askeri rütbelerinin iadesine yer olmadığına, mal varlıklarına el konup, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden atılmalarına hükmetti. Yerel mahkemenin kararının ardından dava tekrar Yargıtay 16. Ceza Dairesi'ne geldi.

• Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan son bildirimde mahkemenin davayı düşürmesi talep edildi. Sanıkların mal varlıklarına el konması, rütbelerinin alınması ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nden atılmaları kararlarının bozulması istendi. Bildirimde, yerel mahkemenin ilk kararında Askeri Ceza Kanunu'nun, sanıkların hizmetten atılmasını düzenleyen 30. ve 31. Maddeleri'nin uygulanmasına hükmedildiği hatırlatıldı. Süreç bir kez daha Yargıtay'a geri döndü. 21 Nisan 2022'de Yargıtay, generallerin ölümü nedeniyle davanın düşürülmesine karar verdi.

Kenan Evren 9 Mayıs 2015'te, Tahsin Şahinkaya 9 Haziran 2015'te, süreç henüz karara bağlanmadan önce öldüler. Darbenin generallerine düzenlenen resmi törenlere katılım düşük oldu. Hukuki süreç beklendiği gibi sonuçlanmadığından geçiş dönemi adaleti ve hesap sorma pratikleri somut bir yüzleşmenin gerçekleşeceği günü bekliyor.

8. Türkiye'de Bugünkü Bellek Mücadelesi

24 Şubat 2021 tarihinde 31405 sayılı Resmi Gazete'de bir cumhurbaşkanlığı kararı yayımlandı. 13 Ekim 2020 tarihli bu karar 2020/39 sayılı kanunla çalışma usulleri ve esasları belirlenen bir komisyonun kurulmasını içeriyordu. Nadir bir örnek olarak bu duyuru 27 Mayıs 1961 Askeri Darbesi ile zarar görmüş mağdurlar için hazırlanmış ve çağrı bu kayıpların tazmini için yapılmıştı. Başvurular için son tarih duruyunun Resmi Gazetesi'nde yayımlanmasından 3 ay sonrası olan 24 Mayıs 2021 idi. Komisyonun kanunu ve başvuru sürecini detaylandıran bir de websitesi var.[25] Sessiz bir girişim olarak bu ender tazmin sürecinin nasıl gelişeceğini ve kamuoyu ile nasıl paylaşılacağını görmek için sabırsızlanıyoruz. AKP Hükümeti'nin ve Cumhurbaşkanı'nın siyasi olarak hizalandığı bir politik grubun maddi ve manevi kayıplarını tazmin etmek için oldukça alışılmadık bir yol izlemesi şaşırtıcı değil ancak bu örnek tazmin süreçlerine dair Türkiye'deki ender örneklerden biri olarak yine de emsal teşkil ediyor.

25 https://1960tazminatkomisyonu.adalet.gov.tr/

Ülkeyi yöneten hükümet hangi partiden olursa olsun, 1980 Darbesi'ne yönelik uzlaşma ve geçiş dönemi adalet uygulamaları devlet tarafından büyük oranda engellendi ve göz ardı edildi. Türkiye'yi 1980 Darbesi'nden bu yana siyasi yelpazenin sağı ya da merkezindeki partilerin yönettiğini de belirtelim. Dolayısıyla, bu suçları ele alacak resmi politikanın olmadığı bu ortamda başka direniş biçimleri ortaya çıktı. Son 41 yılı 1980 Darbesi ile ilgili tarihsel adalet arayışı açısından değerlendirirsek, tanıkların, ailelerin, insan hakları derneklerinin ve sivil inisiyatiflerin ve bazı siyasi oluşumların kararlı mücadelesini görürüz. Bir başka deyişle sivil toplumun, derbenin sorumlularının suçlarını, yayınlar, hatıratlar, sözlü tarih araştırmaları, belgeseller vasıtasıyla belgeleme ve paylaşmaya çabaladığını, adalet arama mekanizmaları oluşturacak platformlar yaratmaya devam ettiğini görürüz. Son 10 yılda, Darbe'yi, sadece askeri, siyasi, Emniyet ve MİT görevlileri tarafından işlenen insanlığa karşı suçları değil, aynı zamanda antifaşist direnişi ve devrimci solun mücadelesini de belgeleyerek daha geniş ve derin bir perspektiften anlamamıza yarayacak sözlü tarih çalışmalarında açık bir artış oldu. Bellek aktivizminin bu yeni biçimi, 70'ler ve yakın tarihimiz arasındaki boşluğu bir köprü ile bağlamaya yönelik, çoğunlukla askeri rejim tarafından engellenen aktif bir çabadır. Arjantin ve Şili ile karşılaştırıldığında, hukuki çareler, dolayısıyla geçiş dönemi adaleti Türkiye'de bilinmeyen bir geleceğe erteleniyor gibi görünüyor ve adalet talep etmek ve suçluları kaydedip belgelemek için önümüzdeki tek yol, tarihsel adaletin askeri rejimin hedef aldıkları tarafından, tabandan yukarı, daha spesifik olarak bellek aktivizmi vasıtasıyla yeniden inşa edilmesidir.

Burada, 1980 Darbesi döneminde askeri, siyasi ve sivil aktörler tararından işlenen insan hakları ihlalleri ve suçlara odaklanan ve aktif olarak çalışmaya devam eden bazı insan hakları örgütlerinden ve derneklerinden bahsetmeliyiz:

İnsan Hakları Derneği (İHD) 98 insan hakları savunucusu tarafından, 17 Temmuz 1986'da kuruldu. Dernek, hapishanelerde askeri yönetimin baskısının sürdüğü yıllarda, siyasi tutukluların aileleri tarafından kuruldu. Aileler işkence ve idamlara karşı seslerini yükseltiyor, çocuklarının davalarını mahkemelerde takip ediyor, gösteriler düzenliyor ve insan hakları ihlallerini durdurmak için yetkililerle görüşüyordu. Yaklaşık bir yıl sonra, aralarında aydınlar, yazarlar, gazeteciler, doktorlar, avukatlar, mimarlar ve mühendisler de bulunan 98 kişi İnsan Hakları Derneği'nin, ya da İHD'nin kuruluş dilekçesini imzaladı.

29 şubesi, 3 temsilcilik bürosu ve 10000'in üzerinde üye ve aktivisti ile İHD ağırlıklı olarak ifade özgürlüğüne, gözaltında kaybolanların bulunmasına ve toplumsal barışa yönelik af konusuna odaklanır. İnsan Hakları Derneği yaşam hakkını savunmak, idam cezasını kaldırmak, kayıp insanları bulmak, infazı önlemek için mücadele ediyor.

İHD işkenceye karşı etkili bir mücadele sürdürüyor. Bu faaliyetlerin çerçevesinde, işkence kurbanlarının tedavi ve rehabilitasyonu için, 1990 yılında TİHV'yi (Türkiye İnsan Hakları Vakfı) kurmuştur. TİHV, 80'lerdeki sistematik işkencelerle ilgili çok önemli bir rapor yayınlamıştır.[26]

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), 1980 askeri darbesinden 10 yıl sonra, 1990'da kurulmuş olan bir insan hakları örgütüdür. Kendisini şöyle tanımlar: "TİHV işkence ve diğer insanlık dışı davranışların tedavisi, rehabilite edilmesi, belgelenmesi ve ortadan kalkmasına odaklanır. Kurulduğundan bu yana TİHV, Türkiye'de 18.000'den fazla işkence mağduruna ve ailelerine tedavi ve rehabilitasyon hizmeti sunmuştur. TİHV bütüncül bir tedavi yakla şımını

26 https://ihd.org.tr/en/history-of-human-rights-associaton-ihd/

benimser ve Dünya Sağlık Örgütü'nün, bireyin fiziksel, psikolojik ve sosyal refahını da kapsayan "refah" tanımını esas alarak hareket eder. Vakfın İstanbul, İzmir, Ankara ve Diyarbakır'da dört tedavi merkezi, Cizre ve Van'da ise iki danışma merkezi bulunmaktadır.

Tedavi ve rehabilitasyon çabalarının yanı sıra, TİHV işkencenin belgelenmesi, soruşturulması ve önlenmesi konularında da etkili çalışmalar yapmaktadır. TİHV, yaygın olarak "İstanbul Protokolü" adıyla bilinen "BM İşkence ve Diğer Zalimane İnsanlık Dışı Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Etkili Biçimde Soruşturulması ve Belgelendirilmesi İçin El Kılavuzu'nun hazırlanmasında da öncül bir rol oynamıştır. TİHV düzenli olarak, sağlık ve tıp alanında çalışanlar için, Türkiye'de ve yurtdışında, İstanbul Protokolü eğitimleri düzenler. 2000 yılında TİHV Adli Tıp Uzmanları Derneği ve Türk Tabipleri Birliği ile birlikte "İşkence Atlası"nı yayımladı. İşkence Atlası işkencenin tıbbi belgelenmesine odaklanan yegane belgedir.[27]

Cumartesi Anneleri / İnsanları, 27 Mayıs 1995'te başlatılan, zorla kaybedilenlerin ailelerinin sessiz oturma eylemlerini ve toplu nöbetlerini kapsayan önemli bir sivil inisiyatiftir. Grup, her Cumartesi günü, İstanbul'un en kalabalık caddelerinden olan İstiklal Caddesi'ndeki Galatasaray Meydanı'nda toplanır. Bu sivil itaatsizlik eylemleri ve barışçıl toplanmalar, 90'larda zorla kaybedilenleri daha geniş kitlelere görünür kıldı. Eylemcilerin büyük kısmı 90'larda zorla kaybedilenlerin aileleri olsa da sevdikleri 80'lerde zorla kaybedilmiş olan aileler de bu gruba katıldı.

Cumartesi Anneleri/İnsanları
Galatasaray Meydanı'nda Cumartesi Anneleri/İnsanları'na destek veren Plaza de Mayo Anneleri, 1995
Kaynak: Ali Öz Archive

27 https://en.tihv.org.tr/about-hrft/

Grubun Plaza de Mayo Anneleri'nden etkilendiği biliniyor. Plaza de Mayo Anneleri, Cumartesi Anneleri / İnsanları'nı desteklemek için daha sonra Türkiye'ye de geldi. 30 kişiyle başlayan grup yıllar içinde çok sayıda destekçi kazandı ve zorla kaybedilenlere dair farkındalık yaratmaya hala devam ediyor.

2011 yılında Başbakan Tayyip Erdoğan Cumartesi Annelerini davet etti ve onlara ailelerin acısını hafifletmek için elinden gelen her şeyi yapacağı sözünü verdi ama bu söz hiçbir zaman yerine getirilmedi. 700. buluşmalarından önce hükümet, sivil toplum üzerinde uyguladığı, süregelen baskının parçası dahilinde Cumartesi Anneleri'nin Galatasaray'da toplanmasını yasakladı. Grup buna rağmen toplandı ve aynı gün üyeleri tutuklandı. Dava İstanbul'da, İnsan Hakları Savunucuları Dayanışma Ağı'nın[28] da aralarında olduğu çeşitli insan hakları örgütlerinin gözetiminde devam etmektedir. Daha güncel bilgilere ulaşmak için sosyal medya hesapları takip edilebilir.[29]

İstanbul'daki **Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi**, ağırlıklı olarak insanlığa karşı suçlara ve Türkiye'de işlenen ağır insan hakları ihlallerine odaklanan bir örgüttür. Amacını, geçiş dönemi adaletini sağlayacak zemini hazırlamak ve böylece Türkiye'nin demokratikleşmesine ve toplumsal barışın kurulmasına katkı sağlamak olarak açıklar. Hafıza Merkezi 1980 Darbesi'nde işlenen suçları da belgelemektedir.[30]

Kolektif Hafıza ve Estetik ve Siyaset Çalışma Grupları vasıtasıyla, **Research Institute on Turkey (Türkiye Araştırmaları Enstitüsü - RIT)**,[31] 1980 Darbesi'ne odaklanan sözlü tarih, sanat ve tarihsel adalet projeleri ile kapsamlı çalışmalar yapar. RIT, kolektif öğrenme ve kolektif yaratma süreçleri için bilgiyi ortaklaştıran uygulamalara özel bir vurgu yapar. Ağır insan hakları ihlallerini irdelemek ve Darbe'ye dair hafızası olmayan bir dinleyici kitlesine ulaşmak amacıyla RIT özgün araçlar yaratır. Bu hedefe yönelik olarak RIT 1980 Darbesi hakkında Türkiye'nin ilk dijital müzesi ve insan hakları arşivini kurdu. **Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi** kalıcı koleksiyonları vasıtasıyla sözlü tarih görüşmeleri, bellek nesneleri ve dava dosyalarını teknolojik olarak birbirine bağlayarak bu dönemde işlenen insanlığa karşı suçları ortaya çıkarır ve detaylandırır. RIT, Bellek Müzesi'nin bellek aktivizmi etrafında harekete geçecek daha geniş bir kitleye ulaşmasını ve demokratik olmayan uygulamaları hatırlamak ve bunlara direnmek için demokratik bir platformu kolektif olarak inşa etmeyi hedefliyor.[32]

TAYAD ve **YAKAY-DER** darbe ile ilişkili zorla kaybedilmelere odaklanan başka iki örgüttür. Cunta'nın suçlarını belgelemek, yaymak ve irdelemek için mücadele eden örgütlerin, derneklerin ve siyasi parti üyelerinin sayısı bu ön raporun kapsamının ötesindedir. Yine de sivil toplumun çabaları olmasaydı Cunta'nın suçlarına dair bugün sahip olduğumuz bilgilere ulaşamazdık.[33]

28 https://www.ihsda.org
29 https://www.facebook.com/ICumartesiAnneleriI/
https://twitter.com/cmrtesianneleri
30 https://hakikatadalethafiza.org/en/why-hafiza-merkezi/
31 www.riturkey.org
32 www.BellekMuzesi.org
33 https://yakayder.com/tr/sayfa/english-francais/2

Bibliyografya

Ahmet Şık, 000Kitap ‘Dokunan Yanar’, Postacı Yayınevi, 2012, İstanbul

Amnesty International, “Turkey, Testimony on Torture”, Amnesty International Publications, 1985, London

Avukat Emel Ataktürk, 12 Eylül - Yayımlanmamış ön makale, İstanbul

Ebru Ozan Deniz, Gülme Sırası Bizde, Metis Yayınları, 2012, İstanbul

Eylem Delikanlı, Özlem Delikanlı , Geride Kalanlar Projesi – 1980 Darbesi Sözlü Tarih Araştırması, RIT Kolektif Hafıza Çalışma Grubu, 2012 – 2019

Eylem Delikanlı, 1980 Darbesi Sözlü Tarih Araştırması, RIT Kolektif Hafıza Çalışma Grubu, 2020-2022

Ertuğrul Mavioğlu, Aılmayıp Beslenenler, İthaki Yayınları, 5. Baskı

İHD Raporu 21 Eylül 1993 tarihinde Nevzat Helvacı tarafından kamuoyu-
yla paylaşılan rapor https://www.ihd.org.tr/12-eylul-1980-askeri-darbe-davasi-suruyor-2/

Hafıza Merkezi, “Holding up the Photograph – Experiences of the Women Whose Husbands were forcibly Disappeared”, Hafıza Merkezi

Hüseyin Aykol, Bölüne Bölüne Büyümek, Phoenix Yayınevi

Mehmet ali Birand, 32. Gün Arşivi, 12 Eylül Belgeseli

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları

Şerafettin Kaya, Diyarbakır’da İşkence, Yazılama Yayınları, 2016, İstanbul

Tarihle Söyleşiler 1-2, Özgür Açılım, Ankara, 2014

Tarihsel Adalet için Bellek Müzesi, Kenan Evren’in Konuşmaları, 12 Eylül 1982 - 9 Kasım 1983 / Burdur Konuşması 1 Ekim, 1982

https://1960tazminatkomisyonu.adalet.gov.tr/

https://ihd.org.tr/en/history-of-human-rights-associaton-ihd/

https://en.tihv.org.tr/about-hrft/

https://www.facebook.com/ICumartesiAnneleril/

https://twitter.com/cmrtesianneleri

https://hakikatadalethafiza.org/en/why-hafiza-merkezi/

https://yakayder.com/tr/sayfa/english-francais/2

www.riturkey.org

www.BellekMuzesi.org

Research Institute on Turkey
Müşterekler Üniversitesi
New York, 2022

RIT Research Institute on Turkey RIT University of The Commons
info@riturkey.org - www.RITurkey.org - www.unicommons.org
@RIoTurkey / @researchinstituteonturkey / @ResearchInstituteOnTurkey